

A magyar magánjogtudomány jogbölcséleti alapjai

Az állam- és jogelmélet, az általános jogfilozófiai megállapítások és gondolatok hatással vannak a többi állam- és jogtudományra, különösen a tételes jogtudományokra. A tételes jogtudományok a kutatás módszerét, a tudományos vizsgálódás alapvető elméleti tételeit, nevezetesen az államra és a jogra, ezek lényegére vonatkozó általános elméleti megállapításokat, amelyekre speciális kutatásaikat s azok eredményeit építik, az állam- és jogelmélettől, kapitalista viszonyok közepette a jogfilozófiától kapják. A módszertani s elméleti alapoknak ez a hatása, amely a szóbanforgó tudományág fejlődésére és eredményeire rányomja bélyegét, már jelzi ezen elméleti bázis a tételes jogtudományok vonatkozásában játszott szerepének jelentőségét. Minthogy ezek szerint az adott tételes jogtudományok módszertani és elméleti alapjai az illető tudományág egész fejlődését és alakulását jelentősen befolyásolják, ezért nem tűnik érdektelennek az olyan történeti jellegű munka, amely valamely tételes jogtudomány alakulását és fejlődését elméleti alapjai szemszögéből elemzésnek veti alá. Ezért valamely tételes jogtudomány jogfilozófiai nézeteire vetett pillantás, e jogbölcséleti gondolatokban beálló változásoknak, s e változások okainak feltárása fontos és érdekes lehet a szóbanforgó tudományág történetének és fejlődésének megírása számára. De az ilyen jellegű munka nemcsak a tételes jogtudományok, hanem az állam- és jogelmélet számára is hasznos lehet, mert történeti adalékokat szolgáltathat az állam- és jogelméleti nézetek és megállapítások a többi jogtudományra való hatásának s általában az állam- és jogelméleti gondolatok a tételes jogtudományok vonatkozásában játszott szerepének feltárásához.

A jelen dolgozat a magyar magánjogtudomány jogfilozófiai alapjait kísérli meg bemutatni. A feldolgozás módszerét illetően azonban már most jelezni kell, hogy e tanulmány távolról sem tűzi maga elé azt a feladatot, hogy a magyar magánjogtudomány valamennyi jelentősebb alakjának munkásságát jogfilozófiai felfogásuk szempontjából elemezze. Ez a feladat meghaladná e dolgozat kereteit. Itt csak arra szorítkozhatunk — és ez általában elegendőnek is látszik —, hogy a magyar magánjogtudományban jelentkező legfontosabb jogfilozófiai gondolatokat és nézeteket, azokat az elméleti irányokat tárgyaljuk, amelyek magánjogtudományunk fejlődésére és alakulására nézve jelentősnek, meghatározó jellegűnek mutatkoztak. A következőkben tehát megkíséreljük kritikai módon bemutatni azt a fő elméleti fejlődési vonalat, amely magánjogtudományunk történetén a XIX. század első évtizedeitől 1945-ig végighúzódik. Azokat a legjellegzetesebb, magánjogtudományunkban legerőteljesebben jelentkező jogfilozófiai gondolatokat igyekszünk feltárni, amelyek a fejlődés menetében, sokszor éles és szenvedélyes

polémiák közepette váltották fel egymást, új elméleti bázist nyújtva a magánjogi tudományos kutatásnak. Természetesen az elemzés nem elégedhet meg azzal, hogy feltárja, melyek a magyar magánjogtudomány fejlődésében jelentkező legfontosabb jogfilozófiai gondolatok. A vizsgálódásnak ennél tovább kell jutnia s meg kell keresnie azokat az okokat, amelyek a jogfilozófiai nézetek megjelenését és eltűnését, ezek váltakozását megindokolják és megmagyarázzák, valamint fel kell tárnia a jogfilozófiai gondolatoknak magánjogtudományunk és magánjogunk, s általában a magyar társadalom története és fejlődése vonatkozásában betöltött szerepét és funkcióját.

I.

A XVIII. század végén és a XIX. század első évtizedeiben — a nyugati államok fejlődéséhez képest megkésve bár — Ausztriában is erőteljes kapitalizálódási folyamat indult meg. A kapitalista termelési viszonyok kifejlődésével összhangban levő abszolutisztikus politikai hatalom az osztrák abszolutizmus és az osztrák burzsoázia számára egyaránt kedvező gazdasági és politikai intézkedéseivel, azzal, hogy Magyarországot az osztrák tőke kizárólagos piacává tette, az osztrák burzsoázia megerősödését, a magyar ipari fejlődés és kapitalizálódás megakadályozását és Magyarország gyarmati sorba szorítását idézte elő.

Magyarország gyarmati helyzete, Ausztriától való függősége nemcsak az ország gazdasági, hanem politikai, kulturális fejlődésére is rányomta bélyegét. A Habsburg abszolutizmus az osztrák szellemi termékeket, így az osztrák állam- és jogtudomány eredményeit és műveit épp úgy, mint az osztrák ipar cikkeit, Magyarországon is elhelyezni és terjeszteni törekedett. Az osztrák jogbölcseletnek Magyarországra való exportálása Martini Károly bécsi professzor, a Habsburg abszolút monarchia érdekeit jól képviselő, „denaturált” természetjogi művének 1777-től 1848-ig a magyar egyetemeken kötelező tankönyvvé tételében történt meg. Az a Wolff—Martini-féle természetjog, amelynek a XVIII. század klasszikus forradalmi természetjogi tanításaihoz vajmi kevés köze volt, amely a szerződési elméletet úgy hamisította meg, hogy az uralkodó korlátlan hatalmát igazolta s a jogot eredete szerint istenire és emberire, tartalmánál fogva természeti és pozitív jogra osztotta, hogy ezáltal a fennálló pozitív jogot természetjogilag hamisan indokolja,¹ a magyar jogbölcseletben 1777-től 1848-ig elfoglalt uralkodó helyzeténél fogva a tételes jogtudományok s így a magyar magánjogtudomány művelőinek tanításaira is hatással volt.

Jól lemérhető ez a XIX. század első évtizedeiben megjelenő, a magyar magánjog kérdéseit tárgyaló tudományos munkákban. A Martini-féle Magyarországra exportált „denaturált” természetjognak a magyar magánjogtudományba való behatolását jól láthatjuk Kelemen Imre összefoglaló jellegű magánjogi művéből.² A feudális magyar magánjog tételes és szokásjogi szabályait a Hármaskönyv, régi törvényeink és az évszázados joggyakorlat alapján dogmatikusan leíró ezen munka pregnáns példája annak a tárgyalási módnak, amely ez évtizedek magánjogtudományi metodológiájára általában jellemző:

¹ Szabó Imre, *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1955. 44. o.

² Kelemen Imre, *Magyar hazai polgári magános törvényről írt tanítások*. Pest, 1822.

a tételesjogi kérdések tárgyalása elé bocsátott bevezető fejtegetésekben megismétli a „tudós Martini” „De lege naturali positiones” c. és Lakics György Zsigmond „Martini gondolatainak rövid kivonatát”³ jelentő könyvében található természetjogi tanításokat. Kelemen Imre is „a magános polgári jus” egyik forrásának a „természeti törvényt”, másik forrásának pedig „az isteni meghatározott törvényt” tartja.⁴ A természeti törvényen, „ezen legközönségesebb törvényen, mint mozdulhatatlan fundamentumon épülnek és nyugszanak minden többi különös törvények”.⁵ Az „örökkévaló és változhatatlan törvény (a természeti törvény)” tehát minden egyéb jog alapja. De a természet az Isten műve, s „az emberi törvények csak annyiban helyesek, amennyiben nem különböznek az isteni törvényektől”.⁶ Így a természetjog és minden pozitív jog végső fokon az isteni törvény függvénye. A Kelemen könyvében található természetjog is, szemben a klasszikus forradalmi természetjogi tanításokkal, a jog végső alapját nem a természetben, hanem Istenben találja meg. Ezzel a természetjogi érvelés forradalmi élet teljesen elveszi. A természetjogi magyarázat — mint Martininál — itt is csak „a pozitív jog erkölcsileg is kötelező erejének fokozására szolgáló metafizikus magyarázat”,⁷ s a természetjog csak hamis indokolásul szolgál a fennálló „hazai magános törvényhez”.

De a Martini-féle természetjognak a magyar magánjogtudományra való hatása nem tart 1848-ig, s bár a jogbölcseletben — mint említettük — egészen a forradalomig uralkodó helyzetet foglal el, a magánjogtudományban már előbb elveszti ezt a szerepét és jelentőségét. Magyarországon az 1825—30-as években erőteljesebb kapitalista fejlődés indult meg, a kapitalista termelési viszonyok kialakulása jelentősen meggyorsult. Az árutermelésre való áttérés, a gyáripar fejlődése, a kereskedelmi tőke szerepének megnövekedése jól jelzi ezt a kapitalizálódást, s a burzsoázia kialakulásának fokozódását. A társadalmi-gazdasági viszonyokban beállt ez a változás a magyar jogéletre, s így a magánjogra is hatással volt. E kapitalizálódási folyamat megindulását mutatják az ebben az időszakban megjelenő, polgári jellegű magánjogi rendelkezések; az 1840. XV. tv. a váltóról, az 1840. XVI. tv. a kereskedőkről, a XVII. tv. a gyárak jogviszonyairól, a XVIII. tv. a közkereseti társaságról és részvénytársaságról, a XIX. tv. a kereskedői testületekről és alkuszokról, a XX. tv. a fuvarosokról, a XXI. tv. a jelzálogjogról, a XXII. tv. a csődről stb. Az ország társadalmi-gazdasági viszonyaiban lejátszódó kapitalista tendenciájú fejlődés a jogtudomány vonatkozásában sem maradt hatástalan. Bár — mint arról szó volt — az államilag fenntartott uralkodó jogfilozófia továbbra is a Wolff—Martini-féle „denaturált” természetjog maradt, e jogbölcseleti irány mellett a kanti észjog kezdett lassan elterjedni és különösen a jogra vonatkozó tanításait illetően jelentősebb szerepet kapni. A kanti jogfilozófia tételei is, akárcsak a természetjogi tanítás, osztrák közvetítéssel, Zeiler és Egger munkáinak tolmácsolásában kerültek hozzánk, ami különösen azért érdekelt, mert e közvetítés Kant tanításaiból kiszűrte a Habsburg monarchiára esetleg veszélyes közjogi elveket, s a hangsúlyt a kanti jogfilozófia magánjogi tételeire helyezte.⁸

³ Szabó i. m. 47. old.; Lakics György Zsigmond, *Institutio Elementarum juris naturalis*. Buda, 1778. (Névtelenül jelent meg.)

⁴ Kelemen i. m. 23—25. o.

⁵ Kelemen i. m. 23. o.

⁶ Kelemen i. m. 25. o.

⁷ Szabó i. m. 45. o.

⁸ Szabó i. m. 95—96. o.

A gazdasági-társadalmi viszonyok tőkés tendenciájú fejlődésének megindulása, ennek következtében a burzsoa magánjogi jellegű jogszabályok számának megnövekedése és a jogfilozófiában Martini mellett Kant jogbölcseleti, főleg magánjogi jellegű tételeinek megjelenése és elterjedése a magyar magánjogtudomány jogfilozófiai alapjaiban is bizonyos változást eredményezett. A magyar magánjogtudományban ez években megjelenő művek elméleti bevezetései — de ismételten hangsúlyozni kell, hogy csak e bevezetések — szakítanak Martini természetjogi felfogásával és elméleti alapjukul Kantnak a jogra vonatkozó ama nézeteit teszik meg, „amelyek a magánjogot illetően egyengették a kapitalista fejlődés útját, de ugyanakkor messzemenő engedményeket tettek az abszolút monarchiának az államjog területén — nagybanegészen megfeleltek azoknak a gazdasági és politikai viszonyoknak, amelyek Magyarországon a XIX. század első felében uralkodtak”.⁹ Ezen időszak magánjogtudományának jelentősebb képviselői: *Kövy Sándor*, *Fogarasy János*, *Kallós Lajos* stb.¹⁰ egyaránt Kant észjogi tanításai alapján fejtik ki a magánjog tárgyalását bevezető, jogról szóló felfogásukat. A jogot Kant nyomán úgy határozzák meg, hogy az nem más, mint „külső szabadság azt cselekedni, mi mások külső szabadságával nem ellenkezik”.¹¹ A külső szabadságot megkülönböztetik a belső szabadságtól, kiemelik az állami kényszer szerepét a jog vonatkozásában, kényszerítésnek ugyanis csak a külső szabadság lehet tárgya, a belső szabadság viszont az erkölcstanba tartozik. Ilyenképpen Kant módjára a jogot elválasztják az erkölcstől. E magánjogi művek tehát a jogról szóló általános fejtegetésekben átvették Kantnak a magyar társadalmi viszonyokhoz hasonló, kisszerű, nyomorúságos német viszonyokon alapuló formális, az állami kényszer elemén kívül minden tartalmi elemet nélkülöző észjogi tanítását, amely „immár nem a feudalizmus önkénye ellen küzdő elmélet, hanem a burzsoázia számára mind megfelelőbb, a burzsoázia 'szabad akaratát', vállalkozási szabadságát és erőszakosságát is igazoló, a kényszert s nem az erkölcsi tartalmat kiemelő elmélet.”¹²

A magyarországi nyomorúságos viszonyokra azonban nemesak az jellemző, hogy a kanti jogbölcselet közjogi elveit negligálták s a magyar jogbölcseletből kirekesztették, hanem az is, hogy a kanti jogbölcseletnek azok a tételei, amelyek polgári magánjogi elveket tartalmaztak a tulajdon, a dologi jogok, a szerződés és bizonyos személyi jogok vonatkozásában, csak a Kantot követő magyar jogbölcslők műveiben találtak kifejtésre,¹³ de egyáltalán nem voltak hatással a legilletékesebbekre, a magyar magánjogtudomány művelőire, és ezek munkáiban a magánjog egyes intézményeire vonatkozó kanti, burzsoa tartalmú tanítások nem kaptak helyet. A magyar magánjogtudomány ezen időszakban megjelenő műveiben a kanti jogbölcselet hatása kizárólag abban

⁹ Szabó i. m. 100. o.

¹⁰ Kövy Sándor, *Elementa jurisprudentiae hungaricae*. Sárospatak, 1823.; Fogarasy János, *Magyar közpolgári törvénytudomány elemei. Kövy Sándor után*. Pest, 1847. Kallós Lajos, *Alapelvek a magyar honi polgárjogban. Kövy Sándor szerint*. Pest, 1846.

¹¹ Fogarasy i. m. 2. o.

¹² Szabó i. m. 97. o.

¹³ Fuchs János Sámuel, *Elementa juris naturalis*. Lőcse, 1803.; Sz. Szilágyi János, *Természeti törvénytudomány*. Máramarossziget, 1813.; Szibenliszt Mihály, *Institutiones juris naturalis*. Eger, 1820.; Virozsil Antal, *Egyetemes természet- vagy észjog elemei*. Pest, 1861. stb.

merül ki, hogy a bevezető fejtegetésekben megismétlik Kantnak a jogra vonatkozó általános tételeit. De a magánjogi tárgyalási mód nem változott, a magánjogi munkák rendszerét, az egyes magánjogi intézmények tárgyalását illetően Kant elvei nem voltak hatással; azokat változatlanul régi jogunk és Werbőczy szellemében tárgyalják olyannyira, hogy az 1840-es években megjelenő polgári jellegű magánjogi törvényeinket egyáltalán figyelemre sem méltatják.¹⁴ Ez a szomorú tény jól mutatja, hogy a kanti észjog elvei csak annyiban hatottak és hathattak a magyar jogtudományra, ameddig azok a fennálló feudális intézmények létét nem veszélyeztették. A jogbölcséletben „megtűrt haladásként” még kifejtést nyerhettek Martini mellett Kantnak a magánjogra vonatkozó burzsoa jellegű nézetei, a magánjogtudományba odabiggyeszített, a művek tartalmát nem érintő függeléként behatolhattak Kantnak a jogra vonatkozó általános tanai, de Kant burzsoa magánjogi elvei a magyar magánjog tételes rendelkezéseinek tárgyalását már nem érinthették és befolyásolhatták. A magánjogtudományi munkák tehát a magánjogi intézményeket illetően megőrizték a polgári jellegű kanti hatástól feudális érintetlenségüket. A magyar magánjogtudománynak ez a sivár állapota hű kifejezője a magyarországi társadalmi helyzet általános nyomorúságának és a társadalmi-politikai viszonyok még Németország kisszerű viszonyaihoz mérten is elmaradott állapotának.

II.

A magyar társadalmi-politikai viszonyok tragédiája s egyben paradoxája az, hogy a kanti észjognak ez a viszonylag ártatlan, többszörösen cenzúrázott és megszürt befolyása a magyar magánjogtudományára, a további fejlődés során még túlságosan haladónak és forradalminak bizonyult. A társadalmi-gazdasági viszonyoknak az 1830—40-es években beálló kapitalista irányú változása, amely a magánjogban az említett 1840. évi törvényekben tükröződött, a fejlődés menetének tendenciáját a polgári társadalom felé világosan megmutatta, s a történelem kíméletlen logikája a változás és változtatás programját tűzte napirendre. A társadalmi viszonyoknak ilyen alakulása szükségszerűen hatással volt a magánjogtudomány művelőire, ezek jogfilozófiai felfogására is. A magyar magánjogtudomány képviselőit s ezek jogbölcséleti nézeteit illetően a társadalmi viszonyoknak kapitalista jellegű változása mindenekelőtt olyan hatást váltott ki, amely ezt a fejlődést nem előmozdítani és segíteni, hanem az anakronisztikussá vált feudális állapotok konzerválásával akadályozni és meggátolni igyekezett. A magánjogtudomány művelőinek jogfilozófiai nézeteit s az ebben az időszakban megjelenő magánjogi művek jogelméleti alapjait illetően ez abban mutatkozott meg, hogy a magánjogtudományi munkákban eddig uralkodó természetjogi-észjogi felfogást a történeti jogi iskola jogszemlélete és jogfilozófiai nézetei váltották fel. A magyar jogtudomány és jogbölcsélet fejlődésének sajátos érdekessége, hogy ez a jogfilozófiai irányzat a magyar jogbölcséletben alig kapott hangot s uralkodóvá sohasem vált, hanem főleg a magánjogtudományban nyert kifejtést és játszott hosszú ideig jelentős szerepet.

A természetjogi-észjogi nézetektől való elfordulás a történeti jogi iskola jogfelfogása felé az 1848 előtti magyar magánjogtudomány legjelesebb

¹⁴ Ld. például Fogarasy János és Kallós Lajos id. műveit.

művelőjének tartott *Frank Ignác* munkásságában a legkézzelfoghatóbban tapasztalható. Frank Ignác ifjúkori művében, „Észjogi vázlat”-ában még a bölcsészeti irány híve, bár a tulajdonjogot már ekkor sem az ész törvényeiből, hanem a nemzetek tételes intézményeiből származtatja.¹⁵ Hasonló észjogi nézeteket vall 1823-ban megjelent magánjogi munkájában is.¹⁶ Életének későbbi időszakában megjelenő műveiben már szakított ifjúkori észjogi felfogásával és „meggyőződése egész hevével a történeti jogiskola elveihez ragaszkodott”.¹⁷ Az észjogi elvektől való elfordulást jól lemérhetjük 1845-ben megjelent nagy magánjogi összefoglaló, „A közigazság törvénye Magyarhonban” c. művében, ahol az észjogi alapoknak elvetése abban fejeződik ki, hogy egyáltalán minden hölceseleti és elméleti alapvetést feleslegesnek tart és munkájából következetesen elmellőz. Pauler Tivadar Frank Ignác jogfilozófiai felfogásának ezt a változását a következőképpen indokolja: „Hegel rendszere tanulmányához nagy buzgósággal fogott, de munkái többszörös átolvasása, sőt közönséges nyelvre lefordítása után végre, mint előttem ismételve állítá, azon eredményre jutott, miszerint egész eredetisége csak írásmódjának homályosságában áll, melyet csupa szemfényvesztésnek tartván, nagy tekintélyt a tömeg felületes ítéletének tulajdonítá; a hegeli rendszer elleni ellenszenvét átvitte az összes német hölcesészekre, sőt az eszményi, hölcesészeti irányra általában; és így történt, hogy Frank, ki fennebb említett irataiban a bölcsészeti irányt követte, utóbb a történeti jogiskola elvihez ragaszkodván, a hölcesészeti jogtant nemcsak fölösleges, de *veszélyes*, a közoktatásból kiküszöbölendő s a római jog által pótolandó tudománynak tekintette; a *törvénykönyvek rendszeresítésére irányzott munkálatokat mindannyi a jog természetes fejlődésével ellenkező merész kísérletnek tartotta.*”¹⁸ S bár igaz lehet, hogy a hegeli jogfilozófia nehézkességének is szerepe volt Franknak a történeti jogi iskola elméleti megállapításaihoz való közeledésében, jogfelfogása egyőkeres megváltozásának okát mégis komolyabb tényezőkben kell keresnünk. Paulernak előbb közölt megemlékezése is árulkodó módon Frank ama felfogásáról beszél, hogy az észjogot *veszélyesnek*, s a kodifikációs törekvéseket *a jog természetes fejlődésével ellenkező merész kísérletnek tartotta.* Sokkal inkább látszik valószínűnek és igazoltnak az a feltevés, hogy a társadalmi viszonyoknak polgári irányú változása, a fejlődésnek a feudális viszonyokat veszélyeztető tendenciája, amely már bizonyos jogszabályokban is kifejezést nyert, s amely a magánjog kodifikálását is egyre inkább előtérbe helyezte, valamint az a tényező, hogy az ebben az irányban ható erők többnyire a kanti és hegeli észjog ideológiai mezében jelentkeztek (gondoljunk csak Szalay László hegeliánus jogfilozófiájára és a jog, többek között a magánjog kodifikálását célzó törekvéseire) voltak azok az okok, amelyek Frank Ignácnak az észjoggal való szakítását és a történeti jogi iskola felfogásához való csatlakozását előidéztek. E feltevés jogosultságát bizonyítja Franknak, aki „a korunkat átható és átlengő eszmék és azokkal kapcsolatos követelmények iránt rokonszenvvel nem viseltetett”,¹⁹ a feudális jellegű magánjoghoz való konzervatív,

¹⁵ Ld. Pauler Tivadar, *Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez.* Bp. 1878. 161—162. o.

¹⁶ Frank Ignác, *Specimen elaborandarum institutionum juris civilis Hungarici.* Kassa, 1823., ld. erre nézve Szabó i. m. 152. o.

¹⁷ Pauler i. m. 162. o.

¹⁸ Pauler i. m. 169. o. (Kiemelés tőlem — P. V.)

¹⁹ Pauler i. m. 169—170. o.

reakciós ragaszkodása. Igaz, hogy Frank a történeti jogi iskolával közös jogfilozófiai nézeteinek jogbölcséleti fejtegetésekben nemigen adott hangot, amit az észjogtól való megcsömörlése folytán minden jogfilozófiai elmélkedésnek a jogtudományból való száműzése érthető módon megmagyaráz. De e korszakában megjelenő magánjogi műveinek szelleme sugározza a történeti jogi iskola hatását. A magyar magánjogi intézmények természetes fejlődésének hangsúlyozása, a kutatás gerincét tevő történeti múltbanzés, amely az új jogfejlődés eredményeinek negligálásával vagy legalábbis háttérbe szorításával karöltve jelentkezik, régi jogunk és ősi intézményeink harcossá védelmezése, ezek azok a momentumok művében, amelyek a történeti jogi iskola hatásának kétségtelen nyomai. S hogy az imént felsoroltak a tények objektivitásával rendelkeznek, elég csak arra utalni, hogy míg a „Közgazság törvénye Magyarhonban” jóformán nem más, mint régi jogunk, ősi intézményeink Werbőczy szellemében történő ismertetése, addig az 1840-es évek jelentős jogszabályaival alig foglalkozik, azokat éppen hogy csak megemlíti.²⁰ Ugyancsak ezt igazolja az a konzervatív esőkönyösség is, amellyel az 1848-as polgári forradalom viharában, arra hivatkozva, hogy „a törvények alkotásával a nemzeti *érzéseket* is kímélve méltányolva tekintetbe kell venni”, az ősiség anakronisztikus intézményéhez ragaszkodik.²¹

Frank Ignác az átmenetet, a hidat jelenti, amely a magyar magánjogtudomány természetjogi, észjogi felfogásától a történeti jogi iskola jogfelfogását jelentő jogbölcséleti megalapozáshoz vezet. Ezzel a jogtörténeti iskola jogfelfogása megveti lábát a magánjogtudomány területén; a történeti jogi iskolának ez a betörése a magyar magánjogtudományba nem volt epizódikus, hanem hosszú időre meghatározta a magyar magánjogtudomány jogbölcséleti alapját.

Az 1848—49-es magyar polgári forradalom, amely akárcsak a német forradalom, elbukott, s így továbbra is „fennmaradt az abszolutizmus (a korlátlan önkényuralom), a feudalizmus (a feudális földbirtokosok birtokai és kiváltságai) és a nemzeti elnyomás”,²² mégis csak előmozdította és lehetővé tette a társadalmi-gazdasági élet kapitalista fejlődését, a tőkés termelési viszonyok erőteljesebb kibontakozását. Az 1848—49-es évek magánjogtudományában e tudományág jogfilozófiai alapjait illetően nem találunk semmi említésre méltó változást. Mint említettük, Frank Ignác a forradalom alatt is tovább hirdette a történeti jogi iskola tanításaira támaszkodó felfogását. S bár az 1848: XV. tc., amely a magánjog kodifikálását vette tervbe, valamint a feudális tulajdoni rendszert alapjaiban megszüntető rendelkezések az adományrendszer, az ősiség és az úrbériség felszámolásáról, a magyar magánjog feudális arculatán jelentős változtatásokat eredményeztek, a társadalmipolitikai állapotok fejlődése s az ezt tükröző magánjogalkotási vívmányok ez évek magánjogtudományának jogelméleti alapjait lényegében nem érintették. Sőt, mivel a forradalom leverése utáni idők osztrák önkényuralma a magyar politikai és kulturális életre békítőan hatott, a magyar magánjogtudomány további fejlődése számára csak az önkényuralom megszűnése után, az 1860-as évek táján nyíltak kedvezőbb feltételek.

²⁰ Frank, *A közgazság törvénye Magyarhonban*. Buda, 1845.

²¹ Frank, *Ősiség és elvűlés*. Buda, 1848. 31. o.

²² Lonin, *Művei*. Szikra, Bp. 1955. 18. köt. 369. o.

Ezen időszak magánjogtudományának jogfilozófiai alapjait három lényeges tényező határozza meg: 1. mindenekelőtt a gazdasági viszonyok, főleg az ipar kapitalista fejlődésének jelentős meggyorsulása és megerősödése, s ezzel összefüggésben és emellett a feudális földbirtokviszonyok és politikai viszonyok megmaradása, valamint ezek megőrzésére irányuló törekvés; 2. az osztrák önkényuralom elnyomásával és intézkedéseivel (magánjogi téren különösen az Osztrák Polgári Törvénykönyvnek 1853. május 1-én Magyarországon való életbeléptetése) szembeni nemzeti ellenállás reakciós megnyergelése; 3. a levert forradalom meg nem valósított magánjogi feladatainak és törekvéseinek, különösen a magánjog kodifikációját napirendre tűző 1848: XV. tc.-nek öröksége. Ezek azok a társadalmi-politikai feltételek, amelyek ezen időszak magánjogtudománya jogfilozófiai alapjainak alakulását megmagyarázzák és érthetővé teszik.

A XIX. század második felének magyar magánjogtudományára jellemző, hogy a tételesjogi fejtegetések alapjául szolgáló felfogás a történeti jogi iskola jogfilozófiai elmélete. Míg a magyar jogbölcseletben nemhogy uralkodóvá nem vált, de jóformán hangot is alig kapott a történeti jogbölcselet tanítása, addig a magyar magánjogtudományban Frank Ignác munkásságától számíthatóan, a történeti jogi iskola konzervatív, reakciós, a népszellemre hivatkozó, misztikus, irracionális elmélete szélesen elterjedt és a magánjogtudomány uralkodó jogfilozófiai szemléletévé vált. A történeti jogi irány nézeteinek a magánjogi fejtegetések alapjául való elfogadását az ország társadalmi-gazdasági fejlődésének alakulása, a kapitalista tendenciájú fejlődés, a konzervatív feudális uralkodó osztálynak a fejlődéssel és a burzsoázia megerősödésével szembeni védekezése indokolja. Abban az időszakban, amikor a társadalom gazdasági struktúrájának alakulása a jog területén is változtatásokat, mégpedig polgári jellegű változtatásokat igényelt, a magánjogtudomány vezető képviselői a féltve őrzött régi, feudális jellegű, nemzeti magyar magánjog megvédését és konzerválását tartották elsőrendű feladatuknak. Az ősi magyar magánjog felé fordulás, a valódi történetiséget figyelmen kívül hagyó nosztalgikus múltbanezés konzervatív attitűdjéhez a magyar magánjogtudomány nemzeti apostolai a történeti jogi iskola romantikus-reakciós álhistorizmusában, az organikusán fejlődő népszellemről szóló tanításában találták meg a megfelelő elméleti indokolást. A magyar magánjogtudomány művelőinek jelentős része tehát ahhoz a jogfilozófiai iskolához fordult elméleti segítségért, „amely a tegnap gyalázatával törvényesíti a ma gyalázatát, . . . , amely lázadónak nyilvánítja a jobbágy minden felkiáltását a korbács ellen, ha a korbács régi, törzsökös, történelmi korbács . . . , amelynek a történelem, mint Izrael Istene szolgájának Mózesnek, csak az a *posteriori*-ját mutatja . . . ”²³

Ebben az időszakban a történeti jogi iskola jogelméletére építő magánjogtudomány kiemelkedő képviselői, Frank Ignác munkásságának folytatói: *Wenzel Gusztáv, Herczeg Mihál, Suhayda János és Zlinszky Imre.*²⁴ A történeti

²³ Marx – Engels, *Művei*. I. köt. Bp. 1957. 379–380.

²⁴ Wenzel Gusztáv, *A magyar magánjog rendszere*. Pest, 1872.; *Az 1848 előtti magyar magánjog*. Bp. 1885.; *A magyar és erdélyi magánjog rendszere*. Buda, 1863.; Suhayda János, *A magyar polgári anyagi magánjog rendszere az Országbírói értekezlet által megállapított szabályokhoz alkalmazva*. Buda, 1869.; Herczeg Mihál, *A magyar magánjog mai érvényében*. Bp. 1880.; Zlinszky Imre, *A magyar örökösödési jog és az európai jogfejlődés*. Bp. 1877.; *A magyar magánjog mai érvényében*. Bp. 1902. (VIII. kiadás,

jogi iskola jogelméleti tanításainak a magánjogtudományban való meghonosodása azonban nem redukálódik e szerzők munkásságára. A történeti jogi iskola jogelméleti nézetei Frank Ignác és követői munkásságának folytán annyira meggyökeresedtek a magyar magánjogtudományban, hogy hatásuk a konzervatív felfogást képviselő magánjogtudósoknál egészen 1945-ig észlelhető. E hatás megalapozása azonban kétségtelenül ebben az időszakban, az említett szerzők műveiben történt meg.

A történeti jogi iskola szellemének a magyar magánjogtudományban való meghonosodását három vonatkozásban figyelhetjük meg: a magánjogtudományi művek elméleti bevezetéseknek a történeti jogi iskola tanításainak megfelelő kifejtésében; e művek „történeti” módszerében; s végül a gyakorlati törvényhozási és kodifikációs kérdések eldöntésénél fellépő „nemzeti”, „történeti” ideológiában.

Ezekben az években megjelenő magánjogtudományi művek jelentős része a jog fogalmát, lényegét, keletkezését és fejlődését a történeti jogi iskola nézeteinek megfelelően magyarázza. „Minden pozitív jog kisugárzása a *jogeszmenek*’, amely az emberi természettel születve van.”²⁵ A jogeszmé a társadalom egyes tagjainak jogérzetében nyer kifejezést. „A fennálló jog tehát a nép szellemi életében gyökerezik; s a jogeszmé belső erejének folytán támadt azon jogi meggyőződés a népből, mely a társadalmi viszonyok rendezésének szolgál alapul.” „A társadalmi organizmus pedig, melyet a népet ezáltal nyer, a közös és egyéni érdek legfontosabb biztosítéka.”²⁶ Ezek szerint a jogeszmé és a nemzeti sajátosságok azok, amelyek a magyar magánjogot meghatározzák. A történeti jogi iskola jogfelfogásának ez a sajátos magyar magánjogi változata — amely a magánjogtudományi munkák jogfelfogását hosszú időre meghatározta — annyiban tér el a német történeti jogi iskola ortodox tanításától, hogy a romantikus, misztikus „népszellem” fölé második fórumként az irracionális, természetjogias „jogeszmet” helyezte, s így nem a „népszellem”, hanem a „jogeszme” lett az a legfelsőbb bíróság, ahová a magyar magánjogtudomány az elméleti kérdések eldöntésénél végső fokon fellebbezhetett.²⁷ A magyar magánjogtudomány számára tehát a „népszellem” romantikus, reakciós kategóriája nem volt elegendő a fennálló jog igazolására, hanem ehhez még segítségül hívta az emberi természetben gyökerező jogeszmet is. Így a fennálló, történeti múlttal rendelkező, nemzeti jellegű magyar magánjog nemcsak azért megfelelő és helyes, mert a magyar nemzet „szellemének”, „a nép jogi meggyőződésének”, „a nemzet jogalakító öntudatának” kifejeződése, hanem mert egyúttal az emberi természetben gyökerező „jogeszme” kisugárzása. A magyar magánjog a jogeszmé hatása folytán létrejött népi jogi meggyőződésben alakult ki, amely kezdetben a szokásjogban, később a törvényekben is kifejezésre talált. Ebből következik a magyar magánjog vizsgálatának szükségszerű módszere, az ún. „történeti” módszer.

E magánjogtudományi művek történeti módszere szerint a magyar magánjogot mint olyat kell vizsgálni, amely a magyar nemzet ősi jogrendjéből indul ki és abban gyökerezik, alakulási momentumait és fennállási alapjait a társadalom sajátos organizmusában s a nemzet jogalakító öntudatában

²⁵ Wenzel, *A magyar magánjog rendszere*. Pest, 1872. 6. o.

²⁶ Wenzel, *Az 1848 előtti magyar magánjog*. 78. o.

²⁷ Ld. Plehánov, *A monista történetfelfogás fejlődésének kérdéséhez*. Szikra, Bp. 1950. 161. o.

bírja.²⁸ A történetiség tehát a magyar magánjog múltjának, a magyar társadalom s a nemzet jogalakító öntudata organikus fejlődésének történetietlen, konzerváló bemutatásában áll. Bár közel sem olyan élességgel és határozottsággal, mint a Savigny-féle történeti jogi irány, a magyar magánjog történeti jogi szemlélete is, a szokásjog jelentőségének s a népi jogi meggyőződés organikus alakulásának hangsúlyozásával, a nemzet jogi fejlődésében a jogszabályi beavatkozásnak csekély jelentőséget tulajdonít, illetve a jogszabályt pusztán a népi jogi meggyőződés kifejeződésének tartja. „Ehhez képest sarkalatos hibának tekintjük, ha a jogintézeteket . . . jogszabályok alapján construálni kísérik. Sőt megfordítva, a jogintézetek a nemzeti élet közvetlen nyilatkozatainak mutatkoznak, s bennök kell a positiv jogok különbségének és sajátos jellemének fő alakját keresni.”²⁹ Hogy a történeti jogi iskola tanításaihoz csatlakozó magánjogászok nem álltak oly határozottan és élesen szemben a törvényi, jogszabályi jogalakítással, azt az ipar kapitalista fejlődésének meggyorsulásával előálló ama szükségletek okozták, amelyek az újonnan kialakuló társadalmi viszonyok jogi szabályozását igényelték. Ez a jogi szabályozás ugyanis nem volt megoldható a „népi jogi meggyőződés” kifejezésének módszerével, hanem e népszellemben nem található jogelvek alapján kellett, hogy történjék. A népi jogi meggyőződés, a társadalom organikus fejlődése, amely a külsődleges, jogszabályi beavatkozást sarkalatos hibának tartja, olyan történetiséget rejt magában, amely nem történelem. „A történelem e felfogás szerint csendes, észrevehetetlen, természetszerű ’szerves’ növekedés, szóval a társadalom olyan fejlődése, amely alapjában véve megállás, amely a társadalom hagyományos legitim berendezéseit nem változtatja meg, főként pedig nem változtatja meg tudatosan. Az emberi tevékenység teljesen kikapcsolandó a történelemből.”³⁰ Ezt a történetiséget hirdetik a történeti jogi iskola szellemét sugárzó magánjogtudományunk kiemelkedő képviselőjének, Wenzel Gusztávnak következő szavai: „Werbőczy jövőre is — hazai jogunk nemzeti szellemének hű nyilatkozata” s „jövendőbeli codificationk csak akkor fog üdvös célt elérni, ha eddigi jogunk alapfogalmai iránt kellő deferentiával viselkednek.”³¹ E magánjogászok történetisége tehát Werbőczy jogának „történelmi” konzerválása, az ősi feudális jogi intézmények megőrzése, a fennállónak rögzítése, s minden igazi fejlődésnek és történetiségnek az organikus, szerves fejlődés mindenféle ugrást, forradalmi változást kizáró, s a mechanikus létrehozást ezzel szembeállító elméletével való tagadása.

E múltbavágyó történetiségnek és reakciós nacionalizmusnak ezen időszak magánjogtudományában való tobzódását különösen jól megfigyelhetjük azokban a nagyjelentőségű kodifikációs vitákban, amelyeknek 1861 után a magyar magánjogtudomány színterévé vált. A gazdasági viszonyok kapitalista jellegű kifejlődését elősegítő, de az osztrák gyarmati elnyomásnak jogilag is kifejezést adó azon rendelkezés, amely az Osztrák Polgári Törvénykönyv és egyéb osztrák gazdasági jellegű jogszabályok (telekkönyvi rendelkezések, bányatörvény, esődtörvény stb.) hatályát Magyarország területére is kiterjesztette, a magyar magánjogtudományban nemzeti ellenállásra adott lehetőséget. A nemzeti jelszavakra hivatkozás, ez a jogi nacionalizmus azonban

²⁸ Wenzel, *A magyar magánjog rendszere*. 4–5. o.

²⁹ Wenzel, i. m. 8. o.

³⁰ Lukács György, *A történelmi regény*. Bp. 12. o.

³¹ Wenzel i. m. 135., 237. o.

tartalmilag közel sem volt egyértelmű, hanem kétes értékű álnacionalizmus, álhisztorizmus volt. Jól kitűnt ez már az 1861-es Országbírói Értekezleten, amelynek Ideiglenes Törvénykezési Szabályai a magyar nép nemzeti jogára hivatkozva, az 1848 előtti feudális magyar magánjog intézményeit restaurálták, de egészen nyilvánvalóvá az Országbírói Értekezlet után vált, amikor az 1848—49-es forradalom meghagyásának folytán (1848. XV. tc.) a magánjogi kodifikáció végrehajtásának feladata ismét előtérbe került. Az események során kitűnt, hogy a hitel, az ingatlanforgalom szabályozásánál a magyar magánjog nemzeti génuszát oly hevesen védelmező magánjogászok egyáltalán nem vélték „nemzeti jogunkra” nézve sérelmesnek az osztrák magánjogi rendelkezések további hatályban tartását, mert ezek a rendelkezések megfeleltek a feudális nagybirtokos osztály érdekeinek. Homlokegyenest ellenkező álláspontot foglaltak el azonban magánjogtudományunknak a történeti jogi iskola tanaira támaszkodó bajnokai öröklési jogunk kodifikálását illetően. A nemzeti-történeti szellem soha oly magasra még nem lángolt, mint az öröklési szabályokról kerekedett vitában. A történeti jogi iskola elméletét magukénak valló magánjogászok a legádázabb küzdelmet folytatták Teleszky István haladó, a magyar örökjogból a feudális elemeket s az ági öröklést kiküszöbölni akaró öröklési jogi tervezete ellen. Az öröklési jog és a családi jog területén a legvégsőkig kitartottak e viszonyok feudális jellegű szabályozása mellett. S e harchoz a történeti jogi iskola reakciós, nacionalista, történetietlen felfogása szolgáltatott elméleti indokolást. A feudális érdekeket szem előtt tartó magánjogászaink ugyanis a magyar jog nemzeti génuszára, jogunk ősi intézményeinek a nép jogi meggyőződésében való meggyökeresedésére, jogunk töretlen, szerves fejlődésére hivatkozva elutasítottak minden a „népszellemmel”, értsd feudális érdekekkel ellenkező, haladó, polgári jellegű javaslatot. Zlinszky Imre akadémiai pályadíjat nyert öröklési jogi munkájában, „mely felett — mint Dell’Adami Rezső nem kis iróniával írja — a halhatatlan absurdum őrangyalai örömkönnyekeket hullatnak”, arra törekszik, hogy a fennálló öröklési jog védelmében a magyar és az európai jogfejlődést a történeti jogi iskola módszerével összehasonlítva kimutassa, hogy „az öröklési jog mennyire össze van forrva a nemzetek életével, jellemével, társadalmi fejlődésével és szokásaival”, s ebből azt a következtetést vonja le, hogy „e jogfejlődés a jövő törvényalkotásnál sem mellőzhető egyszerűen, hacsak a kodifikátor kötelességeit egészen szem elől téveszteni, s emellett hazánk viszonyai és nemzetünk életérdekei előtt szemet hunyni nem akarunk.”³² Ezért öntelt nemzeti büszkeséggel írja: „Igen is, mi fenn akarjuk tartani a magyar öröklési rendszert, s nem riaszt bennünket ettől vissza az a további kedvenc érv sem, hogy e törvények arisztokratikus irányuknál fogva, demokrata állam szervezetébe nem is illenek.”³³ A történeti-nemzeti szellem és jog magyar bajnokainak társadalmi-politikai céljait és szándékait, reakciós beállítottságát ezen áruló sorok mindenki számára nyilvánvalóvá teszik. Az arisztokratikus, feudális társadalmi berendezkedés védelme, a demokratikus irányú haladás útjának eltorlaszolása, ez a magyar magánjogtudomány történeti-jogi felfogásának társadalmi-ideológiai szerepe. Ennek igazolására még hallgassuk meg az ún. „politikai iskola” egyik élharcosának, a történeti jogi szemléletet elfogadó Tóth Lőrincznek örökjogunk kodifikálásával kapcsolatos megnyilat-

³² Zlinszky, *A magyar örökösödési jog és az európai jogfejlődés*. 2. o.

³³ Zlinszky i. m. 332. o.

kozását: „... sőt, továbbmenve, a polgári törvénykönyv alkotása alkalmával se fognék arra szavazni soha, hogy a családi és örökösödési törvényben nemzeti jellemünk, szokásaink, sajátságaink és külön érdekeink, szóval nemzeti géniusunk, e sokat gúnyolt génius, figyelembe ne vétessenek, s a váltó- és kereskedelmi jogban, vagy akár az összes szerződési jogban annyira kívánatos cosmopolita egyenlőség a családi és örökösödési jogban is alkalmaztassék.”³⁴ A történeti jogi iskola érveire (nemzeti jellem és génius stb.) való hivatkozás, a feudális örökjogi intézmények konzerválására irányuló törekvés, s ugyanakkor a váltó-, a kereskedelmi és a szerződési jogban a burzsoa alapelveknek elfogadása jól kifejezik a feudális és tőkés érdekek kompromisszumos összeshözvödöttségét, a magyar társadalmi-politikai viszonyok feudál-kapitalista jellegét.

Ezt a kompromisszumot fejezi ki egész életművével, oeuvre-jének minden részében, a magyar burzsoa magyar jogtudomány egyik legjelesebb művelője: *Grosschmid (Zsögöd) Béni*. Grosschmid jogfilozófiai nézeteivel, a birtokjogi öröklési jogi, családi és alkotmányjogi kérdésekben elfoglalt magyarkodó, „nemzeti” álláspontjával a magyar magánjogtudománynak azon képviselőivel vállalt közösséget, akik a történeti jogi iskola reakciós jogfelfogására támaszkodva, a feudális nagybirtokos osztály érdekeit képviselték és védelmezték a haladó, polgári törekvésekkel szemben. A szerződési jog, a kapitalista áruforgalmat szabályozó kötelmi jog területén viszont az érdek elemet elméletének középpontjába helyező felfogásával, a kötelmi jogi kérdések finom és szellemes feldolgozásával a fejlődő kapitalista termelési viszonyokat és az egyre erősödő burzsoázia helyzetét szilárdította; „... a család s örökjogban rendületlenül maradjunk nemzeti jogunk régi alapjain, holott a magánjog egyéb részén, mint a személyi, dologjog, kötelmi jogban, továbbá a kereskedelmi s váltójogban, s így tovább, igyekezzünk simulni az európai művelt nemzetekhez és haladjunk velök.”³⁵ Ezek szerint Grosschmid munkásságában két fő tendenciát észlelhetünk, mely fő irányok a nagybirtokos és tőkés uralkodó osztályok politikai kompromisszumának megfelelően, Grosschmid műveiben mind a feudális, mind a kapitalista érdekeket kifejező egységbe ötvöződnék.

Grosschmid Béni széleskörű és nagyarányú magánjogtudományi munkásságának jogfilozófiai alapjait illetően Szabó Imre megállapítását helyeselve,³⁶ mindenekelőtt azt kell megjegyezni, hogy szinte megdöbbentő az a tudományos primitívség, amely Grosschmid rendkívül éleselméjű tételesjogi fejtegetéseinek végső elméleti támpontjául szolgáló jogfilozófiai felfogására jellemző. Grosschmid jogfelfogása nem sokban tér el az előbb említett történeti jogi iskola és Wenzel Gusztáv jogfilozófiai nézeteitől. Akárcsak Wenzel, Grosschmid is a jog magyarázatánál a jogeszméből indul ki, csak míg Wenzelnél a jogeszmé az emberi természetből, addig Grosschmidnál az isteni sugallatból fakad. Ez a skolasztikus természetjogi jogeszmé a nép jogi meggyőződésében, az idealista, irracionális, megfoghatatlan népi jogérzetben, e népi jogi meggyőződés pedig a szokásjogban és a törvényben fejeződik ki; „a törvény közvetve, azaz azokon mint esatornákon keresztül, kikre a nép a törvényhozási hatalom gyakorlatát ruházza, míg ellenben a szokásjog közvetlenül képezi ki-

³⁴ Tóth Lőrinc, *Szemle a magyar jogászgyűlések munkássága és eredményei felett*. Pest, 1872. 74. o.

³⁵ Zsögöd Béni, *Magánjogi tanulmányok*. Bp. 1901. 140–141. o.

³⁶ Ld. Szabó i. m. 323. o.

folyását a nép jogi meggyőződésének.”³⁷ Mint látni, Grosschmid jogfelfogásának lényegi, középponti eleme: az irracionális, megfoghatatlan népi jogérzet.

A nép jogi meggyőződésének a jog lényegi elemévé tételéből Grosschmid a jog fogalmát és keletkezését illetően jelentős elméleti következtetésekre jut. Mindenekelőtt a kényszernek, az állami kényszernek a joggal kapcsolatos fontos, lényeges szerepét tagadja; szerinte az állami kényszer a jognak nem fogalmi eleme „Ti. nem kell azt hinni, hogy a jogi és egyéb szabályfők szerinti kötelezettségek közt a kénytetőséget (elvben) tekintve valami mélyebbre ható ellentét volna.”³⁸ A jogi és egyéb magatartási szabályok szankcióit nivellálja, s így nála a szankciók sorában az állami kényszer, a közmegvetés, a kigolyózás, a hitelvesztés, az elkárkozás és a lelkiismeretfurdalás mint a magatartási szabályokhoz fűzött szankciók között, nincs lényeges különbség. Ezért a jog legfőbb biztosítéka és végső garanciája nem is az állami kényszer, hanem a jogérzet. Ezzel az elméleti okfejtéssel Grosschmid elmosza a jog és az egyéb magatartási szabályok közti különbséget és lehetetlenné teszi ezek, többek között a jog és az erkölcs megkülönböztetését. Az állami kényszernek mint a jog tartalmi elemének a jogból való kirekesztése a jog osztályjellegének ellepülését is jelentős mértékben elősegíti. Ezt célozzák Grosschmidnak azok a fejtegetései is, amelyekkel az államnak a jog keletkezésével kapcsolatos szerepét igyekszik negligálni. Minthogy az államnak mint a jog szankciójának a jog szempontjából való jelentőségét tagadja, ezért elveti azt az elméleti felfogást is, amely a jog keletkezését az állam keletkezésével és létezésével hozza kapcsolatba. „Az államhatalom létele, s a joguralomnak ezáltal való biztosítása és valósítása kétségkívül más felsőbb fejlődési foka a jognak, de nem keletkezése, s következésképpen nem szabad a jog lételet ezen fokoktól datálni.”³⁹

A jog keletkezését és alakulását, akárcsak a történeti jogi iskola, lassú, szerves, észrevehetetlen folyamatnak, a népi jogérzet organikus, csendes, természetszerű, a mechanikus külső beavatkozást kiküszöbölő történelmi fejlődésnek magyarázza. A jog fejlődését, mint Savigny és követői, Grosschmid is a nyelv fejlődéséhez hasonlítja. „A jog ugyanis képződmény, miként az élő nyelv.”⁴⁰ „Az emberekben bensőleg él a jog.”⁴¹ A szokásjog és a törvény csak a népi jogérzet közvetlen és közvetett kifejeződései. A nép jogi meggyőződésének természetszerű, spontán alakulása, az észrevétlen történelmi processzus hozza létre a jogi intézményeket. „Az intézmények egyénisége az arra való fejlődésre képes nemzeteknél a nép és a társadalmi élet fejlődésével lépést tartó növekvés eredménye; egyedül bizonyos észrevétlen történelmi processzus képes létrehozni oly intézményeket, melyek a nemzet sajátosságait mélyen bevésvé magukon viselik.”⁴² Ez a történeti folyamat a legzavartalanabbul és legközvetlenebbül a szokásjogban megy végbe. Ezért a szokásjogot, mint a történeti jogi iskola hívei általában, Frank Ignác nézeteinek megfelelően a törvény, a jogszabály elé helyezi; „... figyelmet érdemel az az igazság, amelyet Frank igen szépen úgy fejez ki, hogy azok a legjobb és legerősebb törvények, amelyek már írásbafoglaltatásuk előtt a szokásban mintegy élve gyökeret vertek, ami

³⁷ Zsögöd, *Magyar Magánjogi jegyzetek*. Bp. 1897. 26–27. o.

³⁸ Zsögöd, *Fejezetek kötelmi jogunk köréből*. Bp. 1901. II. köt. 855. o.

³⁹ Grosschmid Béni, *Magánjogi előadások. Jogszabálytan*. Bp. 1905. 3. o.

⁴⁰ Grosschmid i. m. 11. o.

⁴¹ Grosschmid i. m. 1. o.

⁴² Grosschmid i. m. 43. o.

más szóval azt jelenti, hogy az élő szokás voltaképpen az, ami a jogszabály uralmának legmegbízhatóbb alapja.”⁴³ S bár enyhít a történeti jogi iskola ortodox felfogásán, s a jog fejlődését illetően Savignyékkel ellentétben jelentőséget tulajdonít a külső beavatkozásnak, — mert mint írja, „a jog a mester-séges alakításnak hasonlíthatatlanul több tért enged, mint a nyelv. S kell is, hogy engedjen.”⁴⁴ — az igazi „nemzeti” jog és jogintézmények a szokásjog spontán fejlődéséből s nem a törvényből jönnek létre; „... a törvényhozás az ő intézkedéseiben merev és bevégzett; és a jogélettel való állandó kontaktus és eleven összeköttetés nélkül mintegy önmagában elszigetelve áll, holott ellenben a jogszokás az ő képző működésében folytonlagos szakadatlan, miként a folyóvíz, mely egy percentre sem pihen; másfelől ugyancsak a szokásjog a jogéletre függesztett tekintetéből meríti impulzusait; ebből folyólag ceteris paribus, több a valószínűség amellett, hogy a jogszokás felel meg inkább a jogélet és eleven valóság kívánalmainak, mintsem a törvény.”⁴⁵ A törvények és általában a kodifikáció kérdésében Grosschmid felfogásában található ez a kettősség, hogy egyrészt teret enged bizonyos törvényhozói beavatkozásnak, másrészt az igazán jó jogintézményeknek a nép jogi meggyőződésében, a szokásjogban kialakultakat tekinti, azzal magyarázható, hogy Grosschmid a kapitalista áruforgalom kötelmi jogi szabályozása területén, erre vonatkozólag nem lévén „ősi intézményeink”, helyeselte az e viszonyokat szabályozó új jogszabályok, olyan törvények alkotását, melyeknek semmi közük sem lehetett semmiféle népi jogérzethez, de a birtokjogi, öröklési jogi és alkotmányjogi viszonyok rendezésénél a legmerevebben ragaszkodott a régi, nemzeti, értsd korhadt feudális intézményekhez. Sőt, ezeken a jogterületeken a történeti jogi iskola reakciós nacionalizmusát is a legmesszebbmenőkig felhasználta ezen ósdi, feudális intézményeink konzerválására és védelmére. Ez a körülmény magyarázza Grosschmidnak azokat a lelkesült és lángoló fejtegetéseit, amelyekkel nemzeti jogunkat, történeti intézményeinket dicsőíti, s ezek megőrzését a magyar jogélet és jogtudomány legszentebb és legmagasabb feladatává teszi; „... mi könnyen képesek vagyunk mi sok százados megszokásokat eldobni üres semmiért. Haladó-képesség, ha vedlési könnyedséget annak vesszük. Ugyanaz a készség, mellyel a nádort, országbírót desactiváltuk (vö. 1867: VII.; 1884: XXXVIII.) a „tekintetes Karok és Rendeket” s számtalan egyéb zománczát a hazai fejlődöttségeknek kicseréltük, s cseréljük tovább évről-évre, nem különböztetve meg a haladás substanciáját annak külszínétől. A nemzetben magában kétségtelenül meglevő ezen hajlamot a magasabb szempontok ápolására hivatott törvényhozásnak nem szítani, hanem mérsékelni kellene. Azt a palackot könnyű megtölteni, amely üres. Ezért nincs mit feltétlenül örülni e készségen. A specifikus (fejlődött, magról nőtt) intézmény-világ egyik legnemesebb metallum a nemzeti fajsúlyok valutájában.”⁴⁶

A népi jogérzet, a jog szerves, észrevétlen fejlődése, a történeti, nemzeti intézményekhez való reakciós ragaszkodás, a szokásjognak a törvénnyel és a kodifikációs törekvésekkel való maradi szellemű szembeállítása, álhisztórizmus és retrográd nacionalizmus — ezek azok az elemek, amelyek Grosschmid Béni magánjogi munkásságának alapjául szolgáló jogfilozófiai nézeteiben a

⁴³ Grosschmid i. m. 83. o.

⁴⁴ Grosschmid i. m. 11. o.

⁴⁵ Grosschmid i. m. 426. o.

⁴⁶ Zsögöd, *Fejzetek kötelmi jogunk köréből*. II. köt. 312—313. o.

történeti jogi iskola konzervatív-reakciós szelleme behatásának kétségtelen nyomait mutatják. De miként — mint arról szó volt — Grosschmid magánjogi munkássága egészében nem egyértelmű, s abban két fő vonalat különböztethetünk meg, melyek megfelelnek a magyar társadalmi és politikai viszonyok kompromisszuális jellegének, akként jogfilozófiai felfogásában is fellelhetők az életmű egészét jellemző kettősség nyomai. Míg a feudális jellegű viszonyoknak és érdekeknek megfelelő jogfilozófiai szemléletet Grosschmidnak a történeti jogi iskola nézeteivel rokon jogelméleti fejtegetéseiben véltük megtalálni, addig a kapitalista társadalmi-gazdasági viszonyok és érdekek Grosschmidnak azokban a jogfilozófiai jellegű gondolataiban fejeződnek ki, amelyek a kapitalista áruforgalom részletes szabályozását célbevévő szerződési és kötelmi jogi elemzéseiben lehetők fel, s amelyek az érdekeszmének, általában az érdekeknek a jog egyik lényeges elemeként való megragadását és felfogását helyezik előtérbe.

Grosschmid a korabeli német jogtudományban megjelenő érdekkutató irányzattól függetlenül, Jhering „Zweck im Recht” c. munkájában megfogalmazást nyert érdekkutató módszerének és érdekelméletének hatásától érintetlenül, pusztán az adott magyar kapitalista áruforgalmi viszonyok s azok szabályozásának tanulmányozásától vezettetve, kötelmi jogi fejtegetéseiben a jogalkotásban és a jogalkalmazásban egyaránt az érdek elem jelentőségét igyekezett kimutatni. „Grosschmid az érdekeszme érvényesítését a jogalkalmazásban olyan korban fejlesztette művészetté, amikor az érdekkutató jogtudomány a német területen legfeljebb csak fejledezőben volt. Nincs kapcsolat Grosschmid módszere és a külföldi jogi iskolák között, amelyeknek elméleti vitáiról Grosschmid jobbára tudomást sem vett.”⁴⁷ Az, hogy a korabeli német elméletek reá hatással nem voltak, s ezektől függetlenül fedezte fel az érdek jogi jelentőségét, és tette az érdeket kötelmi jogi fejtegetéseinek egyik elméleti alappillérvé, a társadalmi-gazdasági viszonyok mélyebb szerkezetének éles szemű meglátásáról és a kapitalista gazdasági viszonyok, valamint a burzsoázia érdekeinek és igényeinek éleselméjű megértéséről tanúskodnak. Grosschmid magánjogi jegyzeteinek függelékében épp úgy, mint a kötelmi jogról írt hatalmas munkájában az alanyi jogot jogilag védett érdekként határozza meg.⁴⁸ De nemcsak az alanyi jogban, hanem a tárgyi jogban, a jogalkotásban és a jogalkalmazásban egyaránt nagy jelentőséget tulajdonít az érdekeknek. Az érdek „részint sugallatos oka egy-egy jogszabálynak, részint előírt zsinórmértéke helyel-közzel a jogalkalmazásnak.”⁴⁹ „Az érdekszpont bevetése nem kikezdése ekként a törvénynek kívülről, hanem a törvény saját belülről jövő, csakhogy halkabb önszavának a meghallgatása a lármásabb tételek mögül.”⁵⁰ Az isteni sugallaton nyugvó jogszme itt egészen gyakorlati és konkrét megfogalmazást kap; a jog sugalló okaként nem a jogszme, nem is a jogérzet, hanem a meztelen, póre érdekek jelennek meg. Az érdek a jog forrása, a jogalkalmazás zsinórmértéke s az alanyi jog tartalma.

Az érdek elemnek vagy érdekeszmének Grosschmid magánjogtudományi és jogfilozófiai felfogásában történő ez a határozott előtérbe kerülése és az,

⁴⁷ Szladits Károly, *Grosschmid és a magyar kötelmi jog*. Magyar Jogászegyleti Értekezések, 1936. 1–2. sz. 11. o.

⁴⁸ Zsögöd, *Magánjogi jegyzetek*. Függelék. 1. o.; *Fejezetek kötelmi jogunk köréből*. I. köt. 702. o.

⁴⁹ Zsögöd, *Fejezetek kötelmi jogunk köréből*. I. köt. 703. o.

⁵⁰ Zsögöd i. m. II. köt. 865. o.

hogy az érdek a magyar magánjogtudományi fejtegetésekben Grosschmid művein keresztül jelentős szerephez jutott, a magyar magánjogtudomány fejlődésének egyik igen érdekes momentumára hívja fel a figyelmet. Mint láttuk, társadalmi-gazdasági viszonyaink fejletlensége, valamint politikai állapotunk nyomorúságos volta miatt Kantnak a burzsoázia érdekeit kifejező, főleg az akaratra építő magánjogi elvei a magyar magánjogtudományban nem honosodtak meg. Épp így, nem vált uralkodóvá ebben az időszakban a magánjogtudományban az a magánjogi akaratelmélet sem, amely — mint ismeretes — a magánjogban a liberális polgárság gazdasági érdekeit tükrözte. S később, 1867 után, az egyre erősödő és gyorsuló kapitalizálódás időszakában, a kapitalista áruforgalom megnövekedésekor, amikor különösen a kapitalista jellegű kötelmi jog kidolgozása került előtérbe, s ezen igénynek — mint arról szó volt — Grosschmid nagyjelentőségű, hatalmas munkájában próbál eleget tenni, a megkésett kapitalista fejlődés, amely nyomban a kapitalizmus imperialista szakaszának küszöbére jutott, olyan helyzetet teremtett — s ebben nem kis szerepe volt a feudális viszonyokkal való összeszővődöttségnek épp úgy, mint a munkásosztály jelentős és veszélyes megerősödésének —, amelyben a liberál-kapitalizmus és annak eszméi, így a magánjogi akaratelmélet meghaladottá vált anélkül, hogy kifejtést nyert volna, s így a burzsoa érdekeket kifejező magyar kötelmi jog már nem az akaratelméletre, hanem az általános kapitalista fejlődést tekintve később, az imperializmus előestéjén megjelenő s a századforduló idején virágzó érdekelméletre épült. Ennek az érdeken nyugvó magánjogi felfogásnak első kifejtője és hirdetője a magyar magánjogtudományban Grosschmid Béni volt. Az érdekelmélet, különösen Jhering hatására, később főleg a másik nagy magyar magánjogász, Szászy-Schwarz Gusztáv tanításában nyert kifejtést.

Mielőtt azonban a magyar magánjogtudomány történelmének menetét követve, megkísérelnénk megvizsgálni azokat a jogfilozófiai gondolatokat, amelyek Szászy-Schwarz Gusztáv magánjogtudományi munkásságának alapjául szolgáltak, még egy fontos és hálás feladat vár megoldásra. E korszak magyar magánjogtudományának uralkodó jogfilozófiáját a történelmi jogi iskola jogfelfogása szolgáltatta. Ezen uralkodó szemlélet mellett s ezzel szemben azonban ez időszak magánjogtudományában olyan műveket is találunk, amelyeknek elméleti támasza, jogfilozófiai alapjai nem a reakciós történelmi jogi iskola jogfelfogásából származtak, hanem ellenkezőleg, éppen ezen jogelmélet tanításai s az ezekre épülő magánjogtudományi fejtegetések ellen irányultak. A történelmi jogi iskola szellemét sugárzó magyar magánjogtudománnyal szemben álló magánjogászok kétségkívül legkiemelkedőbb és legnagyobbalakja, aki egyúttal az egész burzsoa magyar magánjogtudomány fejlődésének is egyik leghaladóbb felfogású képviselője, *Dell'Adami Rezső*.

III.

Dell'Adami Rezső tudományos munkássága s csaknem minden jelentősebb műve a magyar jogélet, a magyar magánjog és jogtudomány ebben az időszakban legjelentősebb és központi problémájával, az öröklési jog és általában a magyar magánjog kodifikálásának már többször említett és érintett kérdésével van kapcsolatban. A magyar magánjog kodifikálásának szükségessége, az 1848-as forradalom magánjogi meghagyásának teljesítése és az e körül zajló heves és izzó hangulatú viták szolgáltatták az alkalmat Dell'Ada-

minak arra, hogy önálló, haladó szellemű álláspontját kifejtő műveivel a magyar magánjogtudomány vitáktól zajos porondján megjelenjen. Dell'Adami az anyagi magyar magánjog az 1848-as szabadságharc örökségének szellemében történő kodifikálását állami és jogi életünk legfontosabb soronlevő feladatának tekintette. „Legégetőbb szükség a magánjog rendezése, az 1848-iki hagyomány teljesítése, a jelen állapot türhetetlen . . .”⁵¹ Kifejti, hogy a szabályok hiánya, a demoralizáló törvénynélküliség és jogbizonytalanság a magánjogi téren jelentkező bajok fő forrása. Hogy e bajokon segítsünk, el kell dönteni az elkerülhetetlenül felmerülő kérdést, hogy örököljünk vagy alkossunk. Dell'Adami minden tudásával és energiájával, szenvedélyes harciasságának izzó hevületével hirdeti, hogy a kodifikálás, a törvények alkotása az egyedüli helyes megoldás. A nyugati polgári államok fejlődésére, az ésszerűsége s az észjog érveire hivatkozva, a magyar magánjognak 1848 szellemében történő olyan kodifikálását követeli, amely a liberális polgári elveket — a jogegyenlőséget, az egyéni szabadságot, a vagyon fölötti feltétlen szabad rendelkezést és végintézkedést — követi. Mi sem természetesebb, minthogy a kodifikált burzsoa magyar magánjog létrehozását követelő Dell'Adami szenvedélyes hangú tudományos támadást indít a magyar magánjogtudomány azon képviselői ellen, akik a történeti jogi iskola retrográd szellemű tanításaira hivatkozva, elleneztek és akadályozták a magyar magánjog burzsoa jellegű kodifikálását.

Dell'Adami a történeti jogi iskola tanításait magukévá tevő, a magánjog kodifikálását ellenző magánjogászok konzervatív-reakciós jogfelfogása elleni polémiája során az ország történelmi helyzetéből, társadalmi-politikai állapotából indul ki. Találón és szellemesen az 1860-as évek magyarországi viszonyait az 1820-as évek Németországának helyzetével hasonlítja össze. A magyar és a német állapotok egybevetéséből a társadalmi-politikai viszonyokra vonatkozólag két olyan jellemző sajátosságot fedez fel, amelyek mindkét országban lehetővé tették és szükségelték a történeti jogi iskola szellemének a magánjogtudományban való megjelenését. A két ország politikai állapotát illetően megállapítja, hogy akárcsak Németországban, nálunk is „politikai reakció virágzott, melyet actio meg nem előzött”,⁵² minek következménye a jogtudományban az volt, hogy „a XIX. század ellenzéki irányát pártolták, mielőtt egy XVIII. századot megéltünk volna”.⁵³ „Ez ellenszenv a XVIII. század bölcseleti szelleme ellen rejtett a XIX. század történelmi irányában s nyilatkozott különösen a jogtörténelmi iskolában.”⁵⁴ S míg Németországban a napóleoni elnyomás elleni küzdelem, addig nálunk az osztrák gyarmatosítással szembeni ellenállás volt az, amely teret nyújtott a történelmi jogi iskola reakciós nacionalizmusának. E társadalmi-politikai állapotokból vezeti le magánjogtudományunknak azt a jellemző sajátosságát, hogy az a Németországból átszármazott történeti jogi iskola tanításaira támaszkodik, amikor a burzsoa jellegű magyar magánjog kodifikálását akadályozza. Helyesen látja a történeti jogi iskolának a jogfilozófiai irányok között elfoglalt helyzetét, amikor kiemeli a történelmi jogi iránynak a „forradalom szellemi szülőjével, az észleges bölcselettel” való reakciós szembenállását, de ugyan-

⁵¹ Dell'Adami Rezső, *Az anyagi magyar magánjog codificatiója*. Bp. 1877. 17. o.

⁵² Dell'Adami, *Igazságszolgáltatásunk és közigazgatásunk reformja*. Magyar Jogászegyleti Értekezések, 1880. I. sz. 19. o.

⁵³ Dell'Adami, *Az anyagi magyar magánjog codificatiója*. 20. o.

⁵⁴ Dell'Adami i. m. 38. o.

akkor arra is rámutat, hogy a történeti jogi iskola az, amely „előkészíté a jelenkor természettudományi szellembölcseletét”,⁵⁵ azaz a pozitívizmushoz való átmenetet jelenti. Miután a történeti jogi iskolának a jogfilozófiai irányok közötti helyét és tanításait a magyar magánjogtudományban való meghonosodásának társadalmi-politikai okait feltárta, sorra veszi magánjogászainknak a történeti jogi iskola tételeire támaszkodó kodifikációellenes érveit és azokat kíméletlen bírálathoz részesíti.

A történeti jogi iskolának magánjogtudományunkban szélesen elterjedt történeti szellemét és módszerét véve szemügyre, kimutatja e történetiség konzervativizmusát és álhisztorizmusát. Heinere hivatkozva, szellemesen gúnyolja az organikus fejlődés gondolatát, amely horror vacui-féle érzettel tekint a forradamakat. A forradalmat kizáró organikus fejlődés, „a 'szerveség' volt a reakció elméleti köpenye”.⁵⁶ A nemzeti jog szerves fejlődésének hangoztatásával akadályozták annak tényleges fejlődését. „Ezen történelmi szellem sugallta részben 1861-ben a régi magyar törvények restauratioját.”⁵⁷ Az organikus, szerves fejlődés reakciós gondolatát használták fel arra, hogy ősi, nemzeti jogunkat védve, a magyar magánjog polgári irányú fejlődését meggátolják. A történeti jogi iskola organikus fejlődési elméletének és reakciós történetiségének elvetése után, reakciós nacionalizmusát és a népszellemtől szóló misztikus tanításának a magyar magánjogtudományban való konzervatív-reakciós felhasználását bírálja. Nagy történelmi elemzéssel és argumentációval kimutatja, hogy ősi magyar jogunk végeredményben a római jogból, a germán hűbéri jogból és a kánonjogból tevődik össze; „... ez ősi jog nagyobb része éppen nem eredt a magyar nép életéből s jogi öntudatából, hanem a mindennapi szükségleteknek megfelelő külföldi intézmények honosításából.”⁵⁸ Ezért paródiának nevezi azt a folyamatot, ami magánjogtudományunkban lejátszódott, hogy „hivatkozással fajunk géniuszára ős német, tisztán német régi jogunk visszaállítása követeltetett.”⁵⁹ Dell'Adami jól látja, hogy a jogunk történelmi, szerves fejlődésére és ősi nemzeti jellegére való hivatkozás a korhadt feudális magyar magánjog konzervatív reakciós megőrzésére irányul; „Ha ma a jog ősisége indok és érv lehet az örökjog ősitésére, holnap e címen a nemesi kiváltságok restauratioját, holnapután a Hármaskönyv teljes elfogadását követelhetni.”⁶⁰ Ezért maró gúnyval illeti magánjogtudományunknak azokat a képviselőit, akik lemondva minden tudományosságról, hamis magyarkodással és nemzetieskedéssel védelmezik anakronisztikussá vált feudális intézményeinket. Hevesen kikel ezen „idola patriotismi” ellen és ironikusan kijelenti, hogy „a mos patrius tisztelete szép az illő helyen; de a tudomány országát lóháton el nem foglaljuk”.⁶¹ Hasonlóképpen intézi el magánjogászainknak a történeti jogi iskola misztikus, népszellemeire való hivatkozását is. Tudományos szenvedélyességgel leplezi le annak a felfogásnak tudománytalanságát és történelmietlenségét, amely a jogot a megfoghatatlan, misztikus népszellemből vezeti le; „Meghatározhatatlan, aether-természetű népszellemből, mint mythikus jósdából, törvényhozási eszméket meríteni

⁵⁵ Dell'Adami i. m. 25. o.

⁵⁶ Dell'Adami i. m. 32. o.

⁵⁷ Dell'Adami i. m. 31. o.

⁵⁸ Dell'Adami i. m. 69. o.

⁵⁹ Dell'Adami i. m. 225. o.

⁶⁰ Dell'Adami i. m. 261. o.

⁶¹ Dell'Adami i. m. 165. o.

annyit tesz, mint ellentmondani a történelemnek és a tudománynak . . . ”⁶² Mindebből kitűnik, hogy Dell’Adami a leghatározottabban szembeszállt azokkal a nézetekkel, amelyek a történeti jogi iskola elméletére támaszkodva, gátolták a burzsoa magyar magánjog kialakulását. Tudományos igényességgel bírálta e magánjogászok történelmi módszerét, reakciós nacionalizmusát, a népszellemből fakadó nemzeti jogunkról szóló tudománytalan nézeteit. Kimutatta, hogy az organikus fejlődésről, jogunk ősi nemzeti jellegéről, a misztikus népszellemről szóló elméleteknek semmi közük az objektív valóságához, szemben állnak a történelemmel és minden tudományosságot nélkülöznek.

Dell’Adaminak a kodifikációs polémia során kifejtett nézeteiből világosan kitűnik az a jogfilozófiai bázis, amelyre magánjogi munkásságát építette. A magyar magánjogtudományban dúló kodifikációs vitában a történeti jogi iskola felfogását valló reakciós konzervatív állásponttal szemben a polgári követelményeket hangoztató észjogi érvelést állítja szembe. Általában e vonatkozásban mindig a történeti jogi iskola és az észjog ellentétéről beszél. Dell’Adami maga is — mint arról szó volt — többször az ésszerű jogfelfogás követelményeire, az ésszerűségekre hivatkozva követeli a burzsoa magánjog kodifikálását. A kodifikációs polémiaiban hangoztatott ezen észjogi érveléséből, a történeti jogi iskolával való szembenállásából úgy tűnének, hogy Dell’Adami magánjogi műveinek jogfilozófiai alapját az észjog szolgáltatta. Magánjogtudományi munkásságának alaposabb vizsgálata azonban azt mutatja, hogy nem volt az észjogi bölcelet híve. Dell’Adami korának hű gyermekeként jól látta, hogy az imperializmus időszakának küszöbén álló Magyarország feudálkapitalista társadalmi-gazdasági viszonyai közepette az észjogi bölcelet már anakronisztikussá vált s nem fejezi ki a burzsoázia érdekeit. Ez évtizedek feltörő burzsoáziájának olyan jogfilozófiára volt szüksége, amely „a jelent és a fényes kapitalista jövőt dicséri, amely a kapitalista világ gazdaság felé mutat”, „amely képes a modern tudományosság illúzióját kelteni” és „egyben elég óvatos is ahhoz, hogy a valóságos összefüggések feltáráshoz ne fogjon”, s „amely a burzsoáziában az egész társadalom hivatott vezetőjét és mindenki érdekeinek képviselőit láttatja.”⁶³ Ez a jogfilozófia a pozitivista jogbölcelet volt.

Dell’Adami magánjogtudományi munkássága is lényegében a pozitívista jogbölcelet tételeire épül. Kora vezető és uralkodó jogfilozófiájának a „természettudományi szellembölceletet”, a „pozitív jogtudományt, mint a társadalom természettudományának ágát”⁶⁴ tartja. Ennek megfelelően a tudományos kutatás célja „az egyetemes változatlan természet-törvények”, a „fejlődési törvények” kutatása és feltárása. A történeti jogi iskola organikus felfogásával, spenceri hatásokat mutatva, a „helyesen értett szerveséget állítja szembe, amely azt jelenti, „hogy a szellemnek is, egyéni és közszellemnek, vannak fejlődési törvényei, hogy tehát különböző heterogén elemek hatnak a jogalkotást és a jogalkalmazást (a tulajdonképpeni jogéletet) közvetítő akaratra és hogy ezekkel számolnia kell a törvényhozónak . . . ”⁶⁵ Dell’Adami szerint a történelmi módszer kimutatta, hogy „a szellem is fejlődik, hogy a fejlődésnek vannak törvényei, hogy a szellem is az egyetemes okkapcsolatos

⁶² Dell’Adami i. m. 308. o.

⁶³ Szabó i. m. 211. o.

⁶⁴ Dell’Adami i. m. 25., 30–31. o.

⁶⁵ Dell’Adami i. m. 34–35. o.

átváltozás alá vetve van.”⁶⁶ A fejlődés és az egyetemes okkapcsolatos törvény gondolata a pozitivistá jogfilozófiára jellemző. Míg azonban a történeti jogi iskola organizmusát, mint olyat, amely a fennálló konzerválására törekszik, elveti, addig a spenceri organikus evolúcionizmus elfogadásával olyan társadalomszemlélet álláspontjára helyezkedik, amely szintén a reformokon keresztül történő szerves, megszakitás, ugrás nélküli fejlődést hirdeti, s miként a történeti jogi iskola, a forradalmi változás lehetőségét kizárja. Dell’Adami szemléleti mód kifejtésénél ugyan mindig a változás és változtatás fontosságát hangsúlyozza, a spenceri szervesség és organikus fejlődés azonban éppen olyan történetietlen és retrográd, mint a történeti jogi iskola reakciós, konzervatív, múltba néző szemlélete. Magánjogtudományunk jogfilozófiai alapjait illetően tehát sajátos módon a történeti jogi iskola organikus álhistorizmusával a pozitivistá elmélet lényegében ugyanesak történetietlen, evolucionista organizmusa szállt szembe.

Dell’Adamit a társadalmi jelenségek természettörvényeinek kutatása egyes, a történelmi materializmus felfogásához közelálló megállapításokig vezette. Jól látható ez a jognak a társadalmi viszonyokkal, különösen a gazdasági viszonyokkal való összefüggését érintő fejtegetésekből. Dell’Adami kifejti, hogy „a jog szervessége nem jelent egyebet összhangjánál a konkrét társadalmi viszonyokkal”.⁶⁷ A társadalmi-gazdasági viszonyoknak változásával a jog és a társadalmi állapotok között inkongruencia keletkezik, amely új jog létrehozását követeli. A jog és a társadalmi viszonyok összefüggésének feltárásával a társadalmi viszonyokat tovább elemezve, kiemeli a gazdasági viszonyoknak a jog lényegét meghatározó szerepét. A gazdasági élet a világtörténet hajtóereje, „a gazdasági élet azon alap, mely fölött a szociális, politikai, ethikai és esthetikai érdekek rétegei képződnek.”⁶⁸ A jogi élet is a legszorosabb és legbensőbb kapcsolatban van a gazdasági élettel; „a gazdasági erők a jog vegytani elemeiként, testi tartalmaként tűnnek fel, melyek azt annyira áthatják, hogy minden változásuk a jog lényege változását idézi elő.” „Az egész jog-dinamika e szerint a gazdasági élet, mint tengelye körül forog.”⁶⁹ A materialista felfogásnak a társadalmi jelenségekre, így a jogra való alkalmazása azonban nem tud Dell’Adami jogfelfogásában teljes következetességgel és határozottsággal uralkodóvá válni. A továbbiakban ugyanis Dell’Adami idealista szemlélete folytán lerontja a gazdaság és a jog kapcsolatát illetően tett helyes megállapításait. A részletesebb kifejtés során a jogot meghatározó tényezők felsorolásakor a gazdasági viszonyoknak ezt az elsődleges, meghatározó szerepét letompítja, a gazdasági elemet a politikai, erkölcsi és szellemi tényezőkkel nivellálja, s különösen a konkrét jogi kérdések tárgyalásánál veszti el ezt a materiális talajt s téved az idealizmus hibás ösvényére. Jól látható idealizmusának gyengesége a polgári tartalmú változásoknak észjogi érvekre hivatkozással való követelésénél, a reális társadalmi alaptól elszakadt módon elképzelt világjog utópiájának hangoztatásánál, de különösen a jog „lélektani tüneményként” való felfogásával, a tudomány a jogfejlődésben játszott szerepének eltúlzásával, valamint a jog fejlődésének a „tárgyi célszerűséggel” és az „egyetemes, ésszerű elem fejlődésével” való magyará-

⁶⁶ Dell’Adami i. m. 36. o.

⁶⁷ Dell’Adami i. m. 53. o.

⁶⁸ Dell’Adami i. m. 187. o.

⁶⁹ Dell’Adami i. m. 188. o.

ókori (római) classificationnak tartjuk s az államérdeket és állami beavatkozást az egyéni szabadságból folyó alapjogok tisztelete mellett sem látjuk kizárva a tisztán gazdasági (magán) jog terén sem.”⁷⁴ A szabadjogi nézetek terjesztése, szociális jogi reformok, állami beavatkozás szükségességének hirdetése, speciális jogok létrehozása, a jog közjogra és magánjogra való felosztásának elvetése — mindezek az elemek Dell’Adami munkásságában az imperializmus időszakának jogfelfogására utalnak. Dell’Adami tehát ezekkel a jogelméleti nézeteivel már a kapitalizmus konzerválására törekedett és a polgári társadalom és magánjog történelmileg jogosult követelőjéből a hanyatló tőkés társadalomnak és jogának — Lukács György szavaival élve — indirekt apologetájává vált.

Dell’Adami Rezső magánjogtudományi munkásságának jogfilozófiai alapjait illetően megállapíthatjuk tehát, hogy Dell’Adami az észjogi beütésekkel tarkított és szociológiai elemekkel tűzdelt pozitivista jogfelfogásra építette magánjogi tételeit, mely pozitivista felfogás későbbi éveiben a szabadjogi és szociális jogi iskola megállapításaival bővült és módosult. E jogfilozófiai felfogás megfelel a feudális erőkkal küzdő, történelmileg megkésve érkezett, a tőkés fejlődés imperialista szakaszának küszöbén megjelenő magyar burzsoázia társadalmi helyzetének és érdekeinek. Dell’Adami tipikus példája a feudális múlttal radikálisan leszámoló, a polgári követelményekért küzdő ama megkéssett polgárnak, aki, amikor a forradalmi polgári elvek megvalósulásáért küzd, már tapasztalja ezen elvek megvalósulásából fakadó ellentmondásokat és társadalmi fonákságokat, miért is a polgári elvek vonatkozásában történelmileg jogosult illúzió talaját veszti, sőt az így létrejött társadalom belső ellentmondásai már arra kényszerítik, hogy a követelt és megvalósuló polgári viszonyok fenntartása érdekében a fennen hirdetett és vallott polgári elveket csorbító magánjogi javaslatokat és elméleteket dolgozzon ki.

IV.

A századforduló táján Magyarország is eljutott a tőkés társadalom monopolkapitalista, imperialista fejlődési szakaszába, kialakulnak a monopóliumok, a trösztök, egyre növekszik a bankok érdekeltsége az iparban, fokozódik a tőkekivitel és erősödnek az expanziós törekvések. A feudál-kapitalista társadalmi-gazdasági rend monopolkapitalizmussá, imperializmussá alakult. A fejlődésnek ez a tendenciája a magyar magánjog és magánjogtudomány alakulásában is megmutatkozott. Míg a XIX. század utolsó két évtizedének magánjogi fejlődésére elsősorban a kapitalista forgalom biztonságát célzó kötelmi jog megteremtése és a magánjogi kodifikációra irányuló további törekvések jellemzőek, addig a századforduló után, a monopolkapitalista viszonyok kezdődő kialakulása a magyar magánjogban is a fejlődés általános monopolkapitalista jellegének megfelelő jelentős változásokat eredményezett (közjogiasodás, állami beavatkozás stb.). A századforduló magánjogtudományát s annak jogfilozófiai alapjait vizsgálva, azt tapasztaljuk, hogy a társadalmi-gazdasági viszonyokban beálló, az imperializmus irányába mutató fejlődés magánjogtudományunkban s annak jogelméleti felfogásában is kifejezést nyert. Ezen időszak magánjogtudományának jogelméleti bázisát

⁷⁴ Dell’Adami, *Magánjogi codifikációnk és régi jogunk*. Magyar Jogászegyleti Értekezések, 1885. XXIII. 20. o.

illetően két jellegzetes, fő vonalat találunk: Az egyik tendenciát Szászy-Schwarz Gusztáv munkássága jelzi; a monopolkapitalizmusra való átmenetet legjobban Szászy-Schwarz magánjogi műveiben és az ezek alapjául szolgáló jogfilozófiai nézeteiben mérhetjük le. A XX. század első évtizedeinek másik magánjogtudományi irányát pedig Ágoston Péternek és Meszlény Artúr-nak a szociális jogi vagy jogszociológiai felfogásra építő munkássága jelenti.

Szászy-Schwarz Gusztáv magánjogi műveiben és jogbölcséleti felfogásában a monopolkapitalista viszonyokba való átfejlődés világosan kifejeződik. Magánjogi munkáiban imponáló tudományos felkészültséggel és látókörrrel folytatja azt a hatalmas és jelentős vállalkozást, amelyet Grosschmid Béni kezdett meg: a kapitalista áruforgalom biztonságát célzó magánjog kiépítését. Míg Grosschmid minden külföldi befolyástól függetlenül, addig Szászy-Schwarz a korabeli európai, különösen a német jogtudomány eredményeit felhasználva, igyekszik ennek a magánjognak elméleti alapjait kimunkálni. A magyar társadalmi-gazdasági viszonyok — mint arról szó volt — megkésve jutottak a kapitalista jellegű fejlődés stádiumába, minek következménye az volt, hogy csaknem mindjárt az imperializmus küszöbére kerültek. Ennek a megkésétt és forradalmi, haladó illúzióját hamar vesztett fejlődésnek volt az eredménye, hogy a klasszikus burzsoa magánjog akarati elemet hangsúlyozó szemlélete a magyar magánjogban és jogtudományban nemigen kapott hangot. Kötelmi jogunk megteremtése és elméleti megalapozása a tőkés fejlődés későbbi szakaszára, a monopolkapitalista szakaszt közvetlenül megelőző időszakra, sőt még az imperializmus első periódusára is jellemző érdekelmélet alapján történt. Szászy-Schwarz is az érdeket állítja magánjogi elméletének homlokterébe. A tőkés gazdasági viszonyok a fejlődésnek abba a szakaszába jutottak, amikor a kapitalista áruforgalom biztonságának megteremtése volt a magánjog egyik legfontosabb feladata. A tőkés áruforgalom biztonságát Jhering nyomán Szászy-Schwarz is azzal igyekezett elméletileg elősegíteni, hogy a tőkésosztály általános érdekét a kapitalista egyéni érdekekkel és akarat-tal szemben elsődlegesnek jelentette ki és az előforduló jogviszonyok eldöntésénél mindig az érdekeknek, az általános tőkés érdekeknek jelentőségét húzta alá. A kapitalista áruforgalom biztonságát célzó jheringi érdekelméletnek Szászy-Schwarz magánjogi felfogásában való megjelenése, az érdekelméletnek a magyar jogtudományban uralkodó felfogássá tételére irányuló törekvés a jogbölcséletileg igen tájékozott Szászy-Schwarz jogfilozófiai nézeteit is meghatározta.

Hogy az érdekkutató jogtudománynak elméleti jogosultságát bebizonyítsa, s a magyar magánjogtudományban való meghonosodását elősegítse, mindenekelőtt azokkal a magánjogi és jogfilozófiai koncepciókkal kellett leszámolnia, amelyek az érdekelmélettel szemben álltak és elterjedését akadályozták. Ezért szellemes és sokszor mélyen járó bírálatban részesíti ezeket az elméleteket. Mindenekelőtt a kapitalista társadalmi-gazdasági viszonyoknak már meg nem felelő, anakronisztikussá vált akaratelméleteket semmisíti meg kíméletlen és sokszor találó bírálatával; „az »absztrakt akarat« eszméje mint valóságos *filozófiai átok* nehezedik magánjogi tudományunkra; a reális érdekek és védelmük helyébe az »akaratszabadság, akaraturalom« metafizikai élvezetét, az »akaratávetettség« absztrakcióját teszi; reális embereket, kik a jogász világát teszik, testnélküli »akaratpotenciákká« desztillál; a legegyszerűbb, minden józan ember előtt érthető viszonyokat filozófiai absztrakciókká csavarja fel, melyek a legelső gyakorlati alkalmazáskor cserben hagy-

nak, és a praktikus jogászebert a tudomány iránti jogos bizalmatlansággal töltik el.”⁷⁵ Hasonló szigorúsággal bírálja a történeti jogi iskola organikus, a jogot a népszellemből származtató és „törvényhozási kvietizmust” valló elméletét⁷⁶ éppúgy, mint „az »organizmussal« és »jogi testtel« való képjátékokat”⁷⁷ űző spekulációkat. Szászy-Schwarz az érdekelmélet hegemoniájának megteremtése és a „spekulatív”, „naturalisztikus” és „formalisztikus” elméletekkel való leszámolás során arra az álláspontra jut, hogy a magánjogtudományak és általában a tételes jogtudományoknak nincs szükségük semmiféle jogbölcsleltre, hanem meg kell elégedniök a törvények, a jogszabályok dogmatikus, leíró jellegű elemzésével és magyarázatásával. „Mi juristák, nem a tünemények *benső mivoltát* keressük, hanem regisztráljuk egyfelől a forgalmi élet nézeteit, másfelől a törvény értelmét — mélyebben nem hatolunk, sőt . . . mint *juristáknak* mélyebbre hatolnunk nem is szabad”.⁷⁸ Szászy-Schwarznak a jogbölcslelettől való elfordulását, azt, hogy a jogfilozófiát a magánjogtudomány számára feleslegesnek, sőt a pozitív kutatást zavarónak tartja, a tőkés társadalom adott helyzetéből fakadó az a körülmény magyarázza, „hogy a tételes jogtudománya a fejlődésnek ebben a szakaszában már megelégedhetett a fennállónak dogmatikus értelmezésével, a kazuisztikával s feladatául éppen a távolabbi összefüggések és kételyeket ébresztő elemelkedések helyett az érvényes jognak a maga nemében ugyan magas színvonalú, de valójában nem elvi igényű, hanem felületen maradó boncolgatását, formalisztikus elemzését tűzte ki.”⁷⁹

Társadalmi-gazdasági viszonyainknak monopolkapitalista tendenciájú alakulása s ennek következtében magánjogunk elé tornyosuló új feladatok jelentős fordulatot eredményeztek Szászy-Schwarz Gusztáv magánjogi felfogásában és ezt megalapozó jogfilozófiai nézeteiben. A századforduló után mindinkább nyilvánvalóvá válik a fennálló tételes jog és az újonnan kialakuló monopolkapitalista társadalmi viszonyok ellentmondása. A klasszikus elvekre építő magánjog és az 1880-as években egyre bonyolultabbá, ellentmondásosabbá és anarchikusabbá váló tőkés áruviszonyok ellentmondását a forgalmi biztonságot célzó érdekelmélettel próbálta áthidalni, s a magánjogot a fennálló társadalmi-gazdasági viszonyokkal összhangba hozni. A monopolkapitalistává vált gazdasági-társadalmi viszonyokból kinövő magánjogi problémákat azonban már nem lehetett az érdekelmélet alapján teljesen kielégítő módon megoldani. Ezért, hogy ismét csak az áruforgalom magánjogi szabályozására utaljunk, az általános tőkés érdekek figyelembevételével elérhető forgalmi biztonsággal az imperializmus időszakában Szászy-Schwarz a „forgalmi jóhiszem” elvét állítja szembe. Az imperializmus idején a jogtudományban s így a jogfilozófiában általánossá váló, különböző megfogalmazásokban, de mindig újra és újra felmerülő probléma a jog és az élet között észlelhető ellentmondások kiküszöbölése, a jognak az élettel való összhangba hozása. Mondani sem kell, hogy itt nem általában a jog és a valóság, az élet és a jogszabályok divergenciájáról, hanem a korábban kialakult burzsoa jog és a monopolkapitalista társadalmi-gazdasági viszonyok közötti ellentmondásról van szó. A magyar magán-

⁷⁵ Szászy-Schwarz Gusztáv, *Új irányok a magánjogban*. Bp. 1911. 59. o.

⁷⁶ Szászy-Schwarz i. m. 10–11. o.

⁷⁷ Szászy-Schwarz i. m. 67. o.

⁷⁸ Szászy-Schwarz i. m. 59. o.

⁷⁹ Szabó i. m. 325. o.

jog és az újonnan kialakult monopolkapitalista gazdasági viszonyok között előálló ellentétet fogalmazza meg Szászy-Schwarz általánosított formában a jog és az élet ellentmondásaként, amelyet azután magánjogi elméletével megoldani törekszik.

A fennálló magánjog és az új viszonyok divergenciájából fakadó problémák megoldást igényelnek. Ehhez szükség van a joghölcselet segítségére. Ezért a fordulat, amelyet Szászy-Schwarznál a jogfilozófiának a magánjog és általában a tételes jogtudományok vonatkozásában játszott szerepét illetően észlelhetünk. Míg korábban — mint arról szó volt — mint feleslegest és zavaró jelenséget a joghölcseletet elutasította, s a magánjog szempontjából nélkülözhetőnek jelölte meg — bár a joghölcseleti érvektől és gondolatoktól saját elméletét sem tudta teljesen megóvni (gondoljunk csak az érdekelmélet felhasználására) —, addig a századforduló után fokozott érdeklődést tanúsít és jelentőséget tulajdonít a jogfilozófiának. „A joghölcseletnek valóságos újjászületése az, ami az utolsó két-három évtizedben végbement”⁸⁰ — írja lelkendezve 1908-ban. S a joghölcseletnek ezen „újjászületéséből”, azaz a monopolkapitalista korszak burzsoáziájának érdekeit jobban képviselő, új joghölcseleti irányokból származó jogfilozófiai gondolatokat Szászy-Schwarz is igyekezett magánjogi felfogásában úgy hasznosítani, hogy ezáltal magánjogi álláspontja mindjobban hozzáidomuljon az éppen létrejövő monopolkapitalista viszonyokhoz.

Szászy-Schwarz megérti a kor jogtudományának azt a tendenciáját, hogy „a jogot az étellel összhangzásba hozza”.⁸¹ Ezért csatlakozik a formalisztikus és a teleológiai irányt szintézisbe hozó „új dogmatikához”, amely — mint írja — gyakorlatibb, exactabb és egyetemesebb, mint a régi.⁸² Ez az új jogtudomány a céljogtudomány, amelynek fő kérdése, hogy mi a jog célja. „A joghölcselet nem éri be többé azzal, hogy a tételes jognak pragmatikus okait keresse. Ezt a munkát a történészre hagyja. Hanem felállítja a jövő feladatát s keresi a megoldáshoz vezető eszközöket.”⁸³ Ezért a törvényhozás feladatának a „helyes jog” megalkotását tartja, annak a jognak megteremtését, amely megfelel céljának. A stammleri „helyes jog” gondolata, a „helyes jog” újkantiánus anyagi és alaki elvei Szászy-Schwarz jogfelfogására is hatással voltak. Szászy-Schwarz nemcsak a jogalkotás, hanem a jogalkalmazás területén is teret enged a helyes jogi felfogásnak; a törvény és a bíró viszonyának problémáját illetően az új tan, a céljogtudomány — írja — szabadabb állást adott a bírónak. A fennálló jog szerint kell ítélni, de a hézagokat a bíró belátására bízta. A bíró működése így a törvényhozó működéséhez hasonlít.⁸⁴ A törvényhozói tevékenységhez hasonló működést kifejtő bírónak a hézagok kitöltéséhez a „helyes jog” adja meg a mértéket. S bár Szászy-Schwarz a helyes jogi tanításhoz közel álló szabadjogi felfogást még túlzásnak tartja, azáltal, hogy a bírónak bizonyos esetekben törvényhozói funkciót tulajdonít s tevékenysége mértékéül a szubjektív és megfoghatatlan helyes jogot teszi, nem kétséges, hogy a jog és az élet között keletkezett szakadék áthidalására irányuló törekvésében a burzsoa törvényesség lazításához folyamodik.

⁸⁰ Szászy-Schwarz i. m. 145. o.

⁸¹ Szászy-Schwarz i. m. 149. o.

⁸² Ld. Szászy-Schwarz i. m. 108–109. o.

⁸³ Szászy-Schwarz i. m. 145–146. o.

⁸⁴ Ld. Szászy-Schwarz i. m. 123. o.

A jog és az élet összhangba hozására irányulnak Szászy-Schwarznak a jog lényegének megmagyarázását célzó fejtegetései is. A jog lényegének és fogalmának kifejtésénél azonban nem annyira az újkantiánus, hanem inkább a pszichológiai jogelméletek tanításainak nyomait lelhetjük fel. A kérdés feltevése ugyan közel áll az újkantiánus jogfilozófia problematikájához, hisz Szászy-Schwarz számára is a fő probléma a norma és a tényleges hatás, az érvényesség és hatásosság kérdése. A megoldást azonban nem az újkanti jogfilozófia megoldási módjainak útján keresi, hanem inkább a pszichologizáló jogbölcselethez veszi. „A jog valóságban csak az emberekben lefolyó érzésfolyamat; a jogtudomány az emberi lélektan egyik része.”⁸⁵ A jogot tisztán pszichikai jelenségnek, az emberben élő érzésnek és képzetnek, absztrakciónak tartja; „... a norma (tárgyi jog), jog, kötelesség nem rajtunk kívül létező valamik, hanem csak bensőnkben levő érzések és képzetek...”⁸⁶ A jognak ilyen pszichológiai, idealista és jórészt irracionális felfogására Szászy-Schwarz azért van szüksége, hogy olyan jogi magyarázatot találjon, amely megszünteti a jog és az élet ellentmondását. A lélektani magyarázat szerint ugyanis a jogi norma, az állami parancs önmagában még nem jog, hogy ez valóságos jog legyen, ahhoz az szükséges, hogy az emberek bensőjében, érzéseiben és képzeteiben a tényleges követés köteleességét ébresszék. „A jogtételek magukban még egyáltalán nem alkotnak jogot. A törvénykönyv tartalma éppoly kevésbé jog, amint a katekizmus tartalma nem vallás, vagy mint az illemtudomány tartalma nem illem. Jog csak azon képzelt parancsok összessége, melyek valamely társadalom tagjaiban tényleg működnek. Az írott jogtételek csak anyagát és nem is kizárólagos anyagát adják vissza ezen a lelkekben hajtóerőképpen élő jognak.”⁸⁷ Az a jog tehát, amely a monopolkapitalizmus időszakában már nincs összhangban az emberek (az uralkodó osztály tagjainak) gondolat- és érzésvilágával, melyeket épp úgy, mint a jogot a gazdasági viszonyok és érdekek határoznak meg, nem jog többé. Olyan jogra van szükség, amely fel tudja ébreszteni a megtartás, a követés köteleességének tudatát. Ezért jog csak az, amely tényleges követésre, megvalósulásra talál. „Törvény az az akaratkijelentés, melyet az állampolgárok tényleg követnek. Amely akaratkijelentés az állampolgárok zöménél tényleg követésre nem talál, azaz mely bennük azt az érzést nem váltja ki, hogy azt követni kell, az nem törvény.”⁸⁸ Ennek a felfogásnak a jog osztályjellegét elleplező tendenciáját nem szükséges különösebben aláhúzni. Nyilvánvaló, hogy monopolkapitalista viszonyok mellett azt, hogy mi a jog, nem az állampolgárok zömének tudata dönti el, hanem az uralkodó osztály érdekei és akarata. Az is világos, hogy a lakosság többségét, a munkásosztályt sújtó és ezért a munkásosztály tudatában helyeslésre egyáltalán nem találó burzsoa érdekeket szolgáló jogszabályok, kapitalista viszonyok mellett, ezen érzéshelyi és gondolkodásbeli elutasítás ellenére is jog és törvény maradnak.

Szászy-Schwarz jogbölcseleti nézeteinek az imperialista kor jogfilozófiájához való közeledését s e reakciós jogelmélet tételeinek magánjogi felfogásába való behatolását különösen jól láthatjuk még a jogi helyzetekről szóló fejtegetéseiben és a „szociális joggal” kapcsolatos állásfoglalásából. Szászy-Schwarz

⁸⁵ Szászy-Schwarz, *Parerga*. Bp. 1912. 6. o.

⁸⁶ Szászy-Schwarz, *Új irányok a magánjogban*. 184. o.

⁸⁷ Szászy-Schwarz i. m. 166. o.

⁸⁸ Szászy-Schwarz, *Parerga*. 78. o.

— az imperialista korszak jogbölcséseleteire jellemző felfogásnak megfelelően — az alanyi jog problémáját újabb szempontok szerint próbálja megoldani. Nála is kifejezést kap a monopolkapitalista időszaknak az alanyi jogot háttérbe szorító tendenciája. Ez mindenekelőtt abban mutatkozik meg, hogy az alanyi jogi felfogást a jogi helyzetelmélettel váltja fel. Az embereknek nem alanyi jogaik vannak, hanem jogi helyzetekbe kerülnek. E jogi helyzetek egyike, amelyet alanyi jognak nevezünk. A személyiséget és a jogot részeire, atomokra bontó helyzetelmélet az imperialista jogelmélet tipikus terméke. A burzsoa társadalom az ember fölé nőtt, e társadalom anarchikus viszonyai közepette az ember már nem rendelkezik olyan jogokkal, melyekkel társadalmi helyzetét kialakíthatná és meghatározhatná, az egyén meghatározott helyzetben van s ez határozza meg alanyi jogait. A kiindulási pont tehát már nem az egyén, az ember, hanem a jogi sablonok és vázák, az absztrakt helyzetek. Ezen absztrakt helyzetek sorában ugyan Szászy-Schwarznál az alanyi jogi helyzet is szerepel, de ezt a helyzetet egyrészt a polgári jogi igény jogára szűkíti, másrészt pusztán a kötelesség szempontjából és oldaláról vizsgálja. Nála is, mint a monopolkapitalizmus jogtudományában általában, a kötelesség válik a jogtan centrális fogalmává. Ezért „az alanyi jog — szerinte — nem is más, mint a tárgyi jog egy-egy parancsában kifejtett kötelesség a benne érdekelt személy oldaláról felfogva.”⁸⁹ A kötelesség kerül a jog homlokterébe, az alanyi jogok csak a kötelesség reflexei. S bár Szászy-Schwarz az alanyi jogot még nem semmisíti meg teljesen, és az alanyi jog eltörlését, valamint azt a felfogást, hogy csak kötelességek vannak, szertelenségnek tartja,⁹⁰ mégis a kötelesség az alanyi jog rovására történő előtérbe nyomulásának teret engedett elméletében. Az alanyi jog és a kötelesség viszonyának elemzésénél ez egészen világossá válik, amikor kifejti, hogy „kötelességet minden norma ró valakire, de nem minden kötelességnek felel meg valakinek alanyi jogosultsága is, egyszerűen azért, mert nem minden kötelesség egy bizonyos *külön* érdek szolgáltatásban van rendelve.”⁹¹ Szászy-Schwarz tehát, bár az alanyi jog létezését nyíltan nem tagadja, az alanyi jogot helyzetnek fogva fel, s a kötelességet az alanyi jog vonatkozásában elsődlegesként állítva be, az imperializmus ama jogtudósainak sorába állt, akik a burzsoázia számára ebben az időszakban már oly terhes alanyi jogok féltetésére és megsemmisítésére törekedtek.

A kapitalista társadalomnak monopolkapitalistává válását jól látó Szászy-Schwarz az imperialista szakaszába jutott burzsoázia érdekeinek megfelelő, a munkásosztályt megosztó és megtévesztő „szociális jogi” elméletet dolgozott ki. A jog nem érheti be a liberál-kapitalista általános szabályozással, be kell avatkoznia a magánjogviszonyokba és speciális szabályokkal kell a magánjog repedéseit kitöltenie. „Ha kérdem, mi jellemzi formailag . . . a modern, ún. szociális törvényhozást szemben a régivel, akkor azt kell mondanom: formailag az a kivételes jogrendezés, *ius speciale*, szemben az eddig divott általános jogrendezéssel, a *ius commune*-val . . . A mai irány nem szereti az általánosításokat. Nem éri be többé azzal a formális jurisprudenciával, melynek az adásvétel minden esetben adásvétel, a bérszerződés minden esetben bérszerződés, „individualizálásra” ösztönöz; a szegény ember bizonyos adás-

⁸⁹ Szászy-Schwarz, *Új irányok a magánjogban*. 184. o.

⁹⁰ I.d. Szászy-Schwarz i. m. 205. o.

⁹¹ Szászy-Schwarz i. m. 183. o.

vételeire más szabályokat kell felállítani, mint az átlagosra, a nélkülözhetetlen élelmicikkekre másokat, mint a fényűzésekre, a cselédszerződés, a gyári munkás szerződés nem viselheti el az általános locatio conductio operis jogát, a munkásbiztosításra más szabály kell, mint a közönséges biztosításra . . . Kezdi hangoztatni, hogy ez az általánosító jogrendezés nem felel meg a szociális követelményeknek és hogy a jognak specializálódnia kell, ha feladatát teljesíteni akarja. Szóval az ún. szociális törvényhozás többé nem — mint a múlt század hívta — „polgári jogot” követel, hanem osztályjogot.”⁹² A szociális jog megtevesztő és az osztályjog hamis elmélete Szász-Schwarznál még epizódikus jelenség, nem nyert teljes és elméletileg megalapozott kidolgozást. Az osztályjogról és a szociális magánjogról szóló tanítás részletes és jogelméletileg megindokolt kifejtést Ágoston Péter és Meszlény Artúr „szociális jogi” vagy „jogszociológiai” magánjogi elméletében s annak jogfilozófiai felfogásában kapott.

Ezt a szociális jogi vagy jogszociológiai elméleti bázisra épülő magánjogtudományi irányt is a századfordulón monopolkapitalistává fejlődő társadalmi viszonyok ellentmondásai hívták életre; „A társadalom életviszonyai és joga közöttlétező incongruencia és az ezen okból támadt változtatás szükségessége magyarázatot kíván . . .”⁹³ — írja a szociális jogi irány egyik képviselője. A liberálkapitalista elvekre épülő magánjog már nem felel meg az újonnan alakult monopolkapitalista viszonyoknak. Változtatásokra van szükség. A magánjogban szükséges változtatásokat és reformokat azonban csak akkor lehet helyesen keresztülvinni, ha szakítunk a magánjogtudomány eddig uralkodó individualisztikus, a konkrét társadalmi viszonyoktól elvonatkoztató szemléletével, s magánjogtudományunk és magánjogunk „az individualisztikus társadalmi felfogásról áttér az *organikus társadalmi felfogásra*.”⁹⁴ A jogszociológiai elvekre támaszkodó magánjogtudomány szakít eddigi magánjogtudományunknak a társadalmi viszonyok és jelenségek vizsgálatát mellőző és elhanyagoló szemléletével; „A jogtudomány társadalomtudomány és ennek dacára sem a szociológia, sem a társadalom-gazdaságtan elveinek a jogban való alkalmazásával nem találkozunk.”⁹⁵ A szociális jogi irány viszont a jog vizsgálata és elemzése során a figyelmet a társadalmi viszonyokra irányítja.

A jog ugyanis, és így a magánjog is, társadalmi jelenség, nem független az emberi társadalmat mozgató tényezőktől, a társadalmi erőviszonyoktól. „A jog és jelesül a magánjog is egyenes függvénye a társadalmi és gazdasági viszonyoknak.”⁹⁶ A szociális jogi iránynak a magánjog szociológiai alapjait kutató elmélete azonban a magánjogot meghatározó társadalmi viszonyokat illetően a felületen, a felszínen marad. Nem tudja megragadni a magánjogot meghatározó társadalmi relációk lényegét. S bár történnék törekvések arra, hogy a magánjogot meghatározó fő tényezőként a gazdasági viszonyokat jelöljék meg, a jog és a gazdasági viszonyok kapcsolatát vagy Stammler elmélete alapján idealista módon, a tényleges viszonyokat megfordítva értel-

⁹² Magyar Jogászegyleti Értekezések, 1897. 128. sz. 30–31. o.

⁹³ Kovács Lipót, *A szocializmus hatása a magánjogra*. Bp. 1906. 2. o.

⁹⁴ Meszlény Artúr, *A svájci polgári törvénykönyvről*. Bp. 1909. IV. o.

⁹⁵ Ágoston Péter, *A svájci jogalapja*. Magyar Jogászegyleti Értekezések, 1907. XXXIV. K. 6. füzet. 4. o.

⁹⁶ Meszlény, *A svájci polgári törvénykönyvről*. 1. o.

mezik, mint azt Meszlény teszi,⁹⁷ vagy pedig a materializmus elvének elfogadását hangoztatva, a gazdasági viszonyok elsődlegességét vallják a magánjog vonatkozásában, de e gazdasági viszonyokat helytelenül és hamisan úgy fogják fel, hogy azok sorában nem a tulajdonviszonyoké, hanem a munka és áruforgalmi viszonyoké a döntő szerep.⁹⁸ A jog és a társadalmi viszonyok kapcsolatában — a szociális jogi irány hívei szerint — a döntő momentum az, hogy a jognak, s így a magánjognak is az emberek boldogulását, a társadalmi szükségletek kielégítését kell szolgálnia. A társadalom tagjainak szükségletei azonban az osztályok szerint különbözőek. Az eddig érvényben levő, a liberálkapitalizmus klasszikus elveire építő magánjog hibája individualizmusa volt, az, hogy az egyének s nem a társadalmi osztályok szükségleteit tartotta szem előtt, vagy ha figyelembe is vette az osztályok különböző helyzetét, azt nem a szegények érdekében tette. Ez az oka annak, hogy „a mai állapot tarthatatlan s utóvégre oly visszásságot teremt, oly elkeseredést, nyomort szül, hogy az egész mai társadalmi rend léte veszélyben forog.”⁹⁹

A jogszociológiai módszert alkalmazó magánjogtudomány képviselői jól látják, hogy a liberálkapitalista elvekre épülő magánjog már anakronisztikussá vált, félve-féltő szemmel azt is észreveszik, hogy az egyre erősödő munkásosztály és a reakcióssá vált burzsoázia közti ellentmondás ez időszakban már oly annyira kieleződött, hogy meg nem oldása könnyen a kapitalista rend megdöntését és meghaladását idézheti elő. „Ha nem történik intézkedés az antagonizmus megszüntetésére, ha a társadalom törvényhozói megmaradnak régi közönyükben, ha új jog nem teremt előnyösebb helyzetet a szenvedő osztály részére, akkor az ellentét mind nagyobb és nagyobb fokra hág és a társadalom alapja megrendül.”¹⁰⁰ A társadalom alapjában levő s a tőkés rend lényegét jelentő ellentmondást azonban egyszerűen jogi problémaként fogják fel és megoldását szociális jogi reformokkal, az individuális magánjognak szociálissá tételével, a fennálló kapitalista rend keretei között s annak megőrzésével vélik elérhetőnek. „A jogot kell reformálni és a bajok enyhülnek, szóval a *mai szociális kérdés jogkérdés.*”¹⁰¹ Ez a szociális jogkérdés két fő- és megoldandó problémát rejt magában: az egyik a klasszikus, liberális elvekre épülő magánjognak a monopolkapitalizmus igényeinek megfelelő átalakítása; a másik, ezzel összefüggésben és összhangban, a reformokat szociálisként feltüntetve, olesó demagógiával a proletariátus és a burzsoázia között az imperializmus időszakában kieleződő ellentéteket békés, a fennálló rendet nem veszélyeztető módon levezetni. Ennek megfelelően hangoztatják, hogy az egyes termelési ágak tömörülése és szervezkedése azt mutatja, hogy a folyamatban levő társadalmi szervezkedés (monopolkapitalizálódás) alapiránya a társadalmi erőknél gazdasági célok szerint való tömörülése. Ezért „a jövő magánjogának tartalmaznia kell azokat a korlátokat, melyeket az egyes, gazdasági alapokon felépült társadalmi osztályok egymásközti egyensúlya szükségessékké

⁹⁷ Ld. Meszlény i. m. 101. o.; *A személyi jog és a vagyoni jog az új polgári perrendtartásban.* (Emlékkönyv. Grosschmid Béni jogtanári működésének 30. évfordulójára. Bp. 1912. 377. o.)

⁹⁸ Ld. Ágoston, *A magánjog osztályjellege és az osztályközi magánjog.* Szocializmus, 1908. 359. o.

⁹⁹ Kovács, *A szocializmus hatása a magánjogra.* 11. o.

¹⁰⁰ Kovács i. m. 30. o.

¹⁰¹ Kovács i. m. 32. o.

tesz. Le kell mondania a magánjogok korlátlanágának elvéről . . . ”¹⁰² A klaszszikus magánjogi elvek a tőkésosztály számára szükségszerű, az osztályszükségletek kielégítésének megtévesztő jelszavával történő áttörésének tartalmát jól mutatja az az árulkodó megállapítás, amely a magánjog evolúcióját a gazdasági viszonyokhoz való alkalmazkodásban, az individuumok jogosultságainak a társadalom többi tagjai érdekében való megszorításában, a dologi jog terén a magántulajdon a jövedelemelosztásra való hatásának megvonásában, a kötelmi jog terén a felek szabad akarati elhatározási képességeinek korlátozásában és összeműködési orgánumok, gazdasági kötelek konstrukálásában látja.¹⁰³

A liberál-kapitalista magánjognak a monopolkapitalista gazdasági viszonyoknak és érdekeknek megfelelő ezt az átalakítását a szociális jogi irányzat hívei a társadalmi szükségletek, az osztályszükségeket kielégítő magánjogról szóló téves és hamis elméletükkel próbálták igazolni. „A magánjog az egyének jogaiból a társadalmi osztályok jogává lett . . . ”¹⁰⁴ — írja Meszlény. Ágoston Péter pedig Meszlénynek erre megállapítására hivatkozva,¹⁰⁵ az „osztályjellegű” és az „osztályközi” magánjog egész elméletét dolgozta ki. Ágoston a magánjog szabályait a következőképpen osztályozza: *a*) olyan szabályok, amelyek az osztályállás szempontjából közönyösek ; *b*) melyek az egyik osztály érdekeinek szem előtt tartásával minden osztályra vonatkoznak ; *c*) melyeknél az osztályállást a törvényhozó figyelembe vette ; *d*) olyanok, amelyek két különböző osztályhoz tartozó egyén viszonyaira vonatkoznak, vagyis a tulajdonképpeni osztályközi jog szabályai.¹⁰⁶ A magánjog tehát egyrészt osztályjog, másrészt a különböző osztályokhoz tartozók esetében osztályközi jog. Ágostont behatóbban az osztályközi magánjog szabályai érdeklik. „Az osztályközi magánjog alatt azokat a szabályokat értjük, melyek az osztályokra mint ilyenekre, vagy az egyes osztályok tagjaira ezeknek más osztályok tagjaihoz való viszonyuk szempontjából vonatkoznak.”¹⁰⁷ Az osztályközi magánjog fő területe a kötelmi jog. Ágoston szerint a magánjog súlypontját a tulajdonjogról a kötelmi jogra kell áthelyezni. A fő baj ugyanis az, hogy „az egész jogrend ma is a tulajdonjogon épül, holott a gazdasági rend ma már legalább oly mértékben alapul a munkán, mint a tulajdonon.”¹⁰⁸ A társadalmi rend lényegét meghatározó tulajdoni viszonyokat szabályozó tulajdonjog háttérbe szorításával az osztályharc állítólagos teréül szolgáló osztályközi magánjog, a kötelmi jog az a terület, ahol a szociális jogot ki kell fejleszteni. Nem a tulajdoni viszonyok megváltoztatása, hanem olyan kötelmi jogi reformok oldják meg a szociális problémákat, amelyek a munkával kapcsolatos viszonyokat a „szegények védelmében” szabályozzák. A legtöbb osztályközi szabály ugyanis az alsó osztály elnyomásának eszköze.¹⁰⁹ Ezért olyan osztályközi jogra van szükség, amely az egyenlőtlenséget a szenvedő osztály érdekében veszi figyelembe.

¹⁰² Meszlény, *Magánjog — politikai tanulmányok*. Bp. 1901. 32. o.

¹⁰³ Ld. Kovács i. m. 62—63. o.

¹⁰⁴ Meszlény, *Magánjog — politikai tanulmányok*. 32. o.

¹⁰⁵ Ld. Ágoston, *A magánjog osztályjellege és az osztályközi magánjog*. 409. o.

¹⁰⁶ Ágoston i. m. 411. o.

¹⁰⁷ Ágoston i. m. 411. o.

¹⁰⁸ Ágoston i. m. 359. o.

¹⁰⁹ Ágoston i. m. 524. o.

Ágoston Péter szociáldemokrata jogelmélete tehát a figyelmet a tulajdonjogról az imperializmus idején lényeges változásokon átmenő kötelmi jogra irányítja, ahol a „szervezeti”, a szociális jog szerinte megvalósulhat. A tulajdonviszonyok döntő és meghatározó szerepének negligálásán túl és ezzel összefüggésben az osztályközi magánjogról szóló téves és hamis elméletével, bár a fennálló jog elnyomó jellegét hangoztatja, valójában tagadja a burzsoa jog s így a magánjog egységes osztályjellegét és kizsákmányoló voltát. Ezzel a hamis és megtévesztő érveléssel a munkásosztály harcát kizárólag az osztályközi jog, a munkaviszonyokkal kapcsolatos jogi szabályozás területén tartja jogosultnak. Az individualisztikus elvekre épülő burzsoa magánjogot kell tehát úgy megreformálni, hogy az elveszítse individuális jellegét s osztályjoggá, a burzsoázia és a munkásosztály jogává váljék. Ennek megfelelően „egyelőre két magánjogi törvénykönyv kellene: a tulajdoné és a munkáé. Mielőbb el kellene készíteni, mert különben ezen is végig fog seperni a gyors és kellően át nem gondolt munkája a forradalomnak.”¹¹⁰ Ágoston Péternek az osztályközi magánjogról szóló, szociális reformokat követelő magánjogi elmélete sem irányul tehát másra, mint olyan, monopolkapitalista viszonyoknak megfelelő magánjogi reformokra, amelyek látszólagos szociális jellegük folytán képesek a munkásosztály forradalmának megelőzésére és leszerelésére, a kapitalista berendezkedés konzerválására.

A magyar magánjogtudományban jelentkező szociális jogi vagy jog-szociológiai irány tehát hamis és téves, az objektív társadalmi valóságnak meg nem felelő, a „szociális jogról”, a magánjog osztályjellegéről szóló elméletével egyrészt a szociális jogi védelem hirdetése útján elméletileg igazolta az imperialista állam beleszólását a magánviszonyokba, elméleti alapot teremtve az új magánjogi szervezeti formák, a kartellek, trösztök számára, másrészt az osztályközi jog és a szociális jog demagóg jelszavával a munkásosztály megtévesztésére és a forradalmi harctól való visszatartására, a fennálló rend, a kapitalizmus konzerválására irányul. Eszerint magánjogunk szociális jogi iránya, a jogszociológia módszerét felhasználó magyar magánjogtudomány is a XX. század első évtizedeiben kialakuló magyar monopolkapitalizmus magánjogelméleti terméke, amely az újonnan létrejövő imperialista társadalmi-gazdasági viszonyok szolgálatát és védelmét igyekezett jól vagy kevésbé jól ellátni.

V.

A szociális jogi irány tudománytalanságát, azt, hogy a társadalmi viszonyokban jelentkező ellentmondások lényegét megérteni nem tudta vagy nem akarta, s így elméleti megállapításai nem feleltek meg az objektív társadalmi állapotoknak, a magyar társadalom fejlődésének és alakulásának további története, az 1919-es Tanácsköztársaság létrejötte, majd bukása után a magyar történelem egyik legdicsebb időszakának, a Horthy-korszaknak fasiszta uralma gyakorlatilag kézzelfoghatóan igazolta. A Horthy-fasiszta időszakának társadalmi-politikai viszonyai azt mutatják, hogy a századfordulón megjelenő monopolkapitalizmus társadalmi-gazdasági ellentmondásai nemhogy megoldódtak volna, hanem még tovább éleződtek. Erre utalnak az ebben az időszakban megjelenő azok a magánjogi rendelkezések és jelenségek is, amelyek még tovább bomlasztották a magyar magánjog amúgy is

¹¹⁰ Ágoston, *A sztrájk jogalapja*. 7. o.

repedező és omladozó épületét. (Az állami beavatkozás további erősödése, a magánjog liberál-kapitalista elveivel szemben álló rendelkezések : gazdaadó védelem, valorizációs szabályok, tömegszerződések, kötött tulajdon stb.) Ha tehát el akarunk igazodni e korszak elméleti irányzatokban gazdag és sokszínű magánjogtudományában, s fel akarjuk tárni magánjogi elméletének fő irányait és ezek jogbőleletei alapjait, akkor mindenekelőtt a társadalmi-gazdasági viszonyokból, ezek ellentmondásából kinövő magánjogi problémákra adott feleletek alapján tájékozódhatunk. A kor égető magánjogi kérdéseire adott válaszok jellege és elméleti indoklása alapján megjelölhetjük azokat a fő tendenciákat, amelyek a Horthy-korszak magánjogtudományára általában jellemzőek.

A monopolkapitalizmus társadalmi-gazdasági viszonyainak ellentmondásából fakadó, a liberál-kapitalista magánjog kereteit szétfeszítő magánjogi problémák megoldását a feudális és a fasiszta jogfelfogással szemben állva, de az imperialista kor magánjogi elméleteitől nem érintetlenül, a liberál-kapitalizmus irányában keresi ez időszak legkiválóbb magánjogásza, *Szladits Károly* és iskolája. Szladits a liberál-kapitalista elvekre épülő magánjog híve. A magánjog alapelveinek a klasszikus kapitalizmus absztrakt, észjogi eszméit és jelszavait : az ésszerűséget, igazságosságot és a jogbiztonságot ; a polgári jogrend alapintézményeinek pedig : a polgári jogegyenlőséget, a tulajdon szabadságát, a szerződési és végrendelkezési szabadságot, valamint a szerzett jogok tiszteletét tartja.¹¹¹ E klasszikus elvek megvalósulásáért és a magánjogban való érvényesüléséért mindvégig sikra száll s megvédi azokat minden olyan támadástól, amely a magánjogból való kiiktatásukra irányul. Egész munkásságán végigvonul az a törekvés, hogy ez elvek közül, különösen a jogbiztonság követelményét előtérbe állítsa. Szembeszáll a német nemzeti szocializmus elméletével, amely „Gerechtigkeitt geht vor Rechtssicherheit” jelszavával az igazságot, a monopoltöke fasiszta uralmának érdekét a jogbiztonság elé helyezi ; „A jogbiztonság maga is igazságossági követelmény, mert a törvénybe vetett bizalomban való csalódás már magában véve is egyenlő elbánás igazságossági kívánalmát sérti.”¹¹² S bár érvelése itt is elvont észjogi alapokon nyugszik, és nem tárja fel a jogbiztonság félretételére irányuló nemzeti szocialista felfogás lényegét, a fasiszta jogelmélettel és gyakorlattal a liberális elvek talaján történő szembeszállás e korban kétségkívül pozitív és haladó jelenség. Szladits szerint e klasszikus alapeszmék adják meg a magánjog individualisztikus jellegét. A klasszikus kapitalizmus alapelveire épülő, individualisztikus jellegű magánjog — ez alkotja Szladits magánjogi felfogásának magvát.

E liberál-kapitalista magánjog azonban a monopolkapitalizmus időszakában már meghaladottá vált, s — mint arról szó volt — az imperializmus társadalmi-gazdasági viszonyaiból egész sor olyan magánjogi intézmény

¹¹¹ Ld. Szladits, *Magyar magánjog*. Bp. 1941. I. köt. 32–33. és 38–42. o.

¹¹² Szladits i. m. I. 41. o. ; A jogbiztonság megteremtésére irányuló törekvéséről, a jogbiztonságot veszélyeztető nemzeti szocialista jogelméleti felfogás elleni védekezésről tanúskodnak Szladitsnak azok a fejtegetései is, amelyek a jogbiztonságot felrúgó fasiszta tendenciákkal szemben a magánjog kodifikálását, szilárd és a bírót kötő jogszabályok alkotásának szükségességét hirdetik : „Éppen mert minden mozog, mert minden felől zavaros vizek áradata fenyeget, jó nekünk a saját kódexünk biztos szigetére menekülni.” (Szladits, *Szokásjog és kódex*. Emlékkönyv Meszlény Artúr születésének 60. évfordulójára. Bp. 1936. 277. o.)

nőtt ki, amelyek áttörték a liberális magánjog klasszikus alapelveit és aláásták a liberálkapitalista magánjog eddig szilárdnak látszó épületét. A magánjognak a monopolkapitalizmus szakaszában történő ezen átalakulása Szladits előtt sem maradt észrevétlen. Szladits is megállapítja az állami beavatkozás növekedését és a közjog beáramlását a magánjogba; „A világot megrendítő krízisek nyomán az individualista polgári jogrend lényegesen átalakult és átszövődött az állam befolyását biztosító közjogias alakulatokkal. A gazdasági élet — a nemzeti gazdaságoknak egységbe foglalásával — tervszerűbbé kezd válni; ennek szükségszerű folyamánaképpen a magángazdaság rendje is egyre inkább kerül közületi ellenőrzés és irányítás alá, minélfogva a polgári jogrend éltető eleme, a magánautonómia is fokozottabban kénytelen a közakarat kívánalmaihoz igazodni.”¹¹³ Szladits azonban a magánjognak ezt a közjogiasodását egyrészt átmenetinek, időlegesnek, másrészt olyan jellegűnek tartja, amely a „magánjog törzsökét” nem érinti; „... ez a válságjog a közjog betódulása a magánjogba. A válságjog nem gazdagítja a magánjog anyagának, hanem annak ideiglenes felfüggesztése. Betegség, amelyből előbb-utóbb ki fogunk gyógyulni.”¹¹⁴ S bár ez az átalakulás átmeneti és a magánjog lényegén nem változtat, mégsem szabad pusztán epizódnak felfogni, mert a magánjogban jelentkező új jelenségek „inkább nagyon komoly, habár kétségtelenül eltorzított jelei a jogrendszer lassú átalakulásának.”¹¹⁵ A fejlődés iránya ugyanis a jognak *szociálisabbá* válása felé mutat.¹¹⁶ „Ezt a folyamatot, amely a magánjogban az egyéni érdekek nyers érvényesülését egyre inkább enyhíti a mások érdekeinek fokozott tekintetbevételével, a polgári magánjogi rend *társadalmisításának* nevezik. Minthogy ez a folyamat egyúttal a magánjog erkölcsi tartalmának gazdagodását is jelenti, méltán nevezhetjük ezt a fejlődési irányt — *Staud Lajossal* — a magánjog ethizálásának is.”¹¹⁷ Sem a közjognak a magánjogba való beáramlása, sem pedig a magánjognak ezáltal történő szociálisabbá válása és etizálódása, nem érinti azonban a klasszikus burzsoa magánjog alapintézményeit és individualisztikus jellegét: „az általános magánjognak az ember természetéből fakadó őszintézményei: a tulajdon, a szerződés, a család sokkal szívósabbak, semhogy a korok változása lényegüket érintené.”¹¹⁸ S bár „a magánjog fejlődése annak *szociálisabbá* válásának irányában halad, nem szabad feledni, hogy a magánjog lényegében véve mindig szükségképp *individualista* jogrend marad, mert hiszen célja a *magánérdekek* összeütközésének igazságos kiegyenlítése, e feladat középpontjában pedig természetesen mindenkor az *egyén* áll. A magánjog szférája közjogi elemek betódulása következtében megszőkülhet ugyan, de ami belőle megmarad, az fogalmi szükségszerűséggel *egyéni érdekvédelem*.”¹¹⁹ A klasszikus elveken alapuló magánjog tehát az állami beavatkozás és a közjog beáramlása

¹¹³ Szladits i. m. I. 104. o.

¹¹⁴ Szladits, *Szokásjog és kódex*. (Emlékkönyv Meszlény Artúr születésének 60. évfordulójára. 275. o.) Itt kell megemlíteni, hogy a Szladits-iskola tagjainak egy csoportja a monopolkapitalizmus hatására megjelenő, említett magánjogi intézményekben különleges és időleges jogszabálysoprotot lát, amit „válságjognak” nevez. (Ld. erre nézve György Ernő, *A válságjog kialakulása*. Bp. 1933. c. művét.)

¹¹⁵ Szladits, *Magyar magánjog*. I. köt. 104. o.

¹¹⁶ Szladits i. m. I. köt. 104. o.

¹¹⁷ Szladits i. m. I. köt. 33. o.

¹¹⁸ Szladits i. m. I. köt. 104. o.

¹¹⁹ Szladits i. m. I. köt. 35. o.

folytán időlegesen és átmenetileg módosulhat, ez azonban múló betegség, amelynek leküzdése után szociálisabb színezettel, de individualisztikus lényeggel ismét helyreáll a magánjog liberál-kapitalista épülete.

A magánjog az imperializmus szakaszában történő változására és átalakulására vonatkozó, eddigiekben vázolt elméleti fejtegetésekből fény derül Szladits általános jogszemléletére és jogfelfogására is. A monopolkapitalista magánjoggal kapcsolatos nézetekből mindenekelőtt Szladits jogszemléletének történetietlenségéről kapunk képet. Szladits az imperializmus időszakában jelentős módosulásokat mutató magánjogot átmenetinek, ideiglenesnek tartja, amely magánjog, a monopolkapitalizmus magánjoga, majd később a társadalmi-gazdasági viszonyok válságos állapotának elmúltával ismét klasszikus, de történelmileg meghaladott, liberálkapitalista alakjába változik vissza. Szladits polgári korlátainál fogva nem látja, hogy a kapitalizmus liberál-kapitalista szakasza már a múlté, vissza semmiféle jogi vagy társadalmi reformmal nem varázsolható és ugyanígy a klasszikus kapitalizmus időszakának „idealizált” magánjogát sem lehet restaurálni. Szladits észreveszi azokat a változásokat, amelyeken a burzsoa társadalom és magánjog az imperializmus idején keresztül megy, de nem érti meg ennek a változásnak a lényegét, azt, hogy a tőkés társadalom, fejlődésének utolsó, monopolkapitalista fázisába jutott. Szladitsnak a magánjog fejlődéséről vallott felfogásában a magyar társadalmi-politikai viszonyoknak fasiszta jellege folytán, pozitív momentum is fellelhető. Ezt a pozitív vonást magánjogi elméletének egyrészt a fasiszta magánjogi irányzattal¹²⁰ való szembenállása, másrészt a magyar magánjogban még ebben az időszakban is érvényesülő feudális magánjogi szemlélet¹²¹ elutasítása kölcsönzi. Szladits mind az anakronisztikus feudális felfogástól, mind a reakciós fasiszta irányzattól elhatárolja magát. De ezeknek a magánjogi elméleteknek elutasítása ugyancsak történetietlen és anakronisztikus módon, a már meghaladottá vált liberálkapitalista magánjog idealizálása alapján történik. Nem lehet kétséges azonban, hogy ez a józan liberális magánjogi felfogás mind a feudális, mind a fasiszta elméletek viszonylatában, a magyar történelemnek ez éveiben, történetietlen és lényegében konzerváló jellege ellenére pozitíve értékelendő.

A monopolkapitalizmus magánjogának történetietlen szemlélete Szladits jogfelfogásának absztraktságában, a jog társadalmi-gazdasági alapjaitól való

¹²⁰ A fasiszta felfogás magánjogtudományunkban nagyobb, jelentősebb munkákban nem kapott hangot. A fasiszta jogi nézeteknek magánjogtudományunkban való megjelenése önálló elméleti fejtegetésekben szegény, olyan kisebb tanulmányokban és cikkekben található, amelyek a német nemzeti szocializmus jogfelfogásának kolportálására irányulnak. Ld. erre nézve Szlezák Lajos. *A német kodifikációs törekvések története, eszméi és jelen állása*. Gazdasági jog, 1942. 449–461. o.; Hegedűs József, *Az általános elvek szerepe az újabb német magánjogi elméletben*. Jogászegyleti Értekezések, 1943.

Talán legközelebb kerülnek a fasiszta felfogáshoz azok a magánjogászok, akik ez időszakban Hedemann és Goldschmid nyomán a magánjogban a monopolkapitalizmus idején jelentkező ellentmondásokat azzal igyekeznek megoldani, hogy a klasszikus polgári elvekkel szembekerülő magánjogi intézményeket „gazdasági jog” elnevezéssel a jognak magán- és közjogra való felosztását elvetve, kiemelik a magánjogból. A gazdasági jogi elmélet marxista értékelésére vonatkozólag ld. Világhy Miklós, *A gazdasági jog problémája*. Bp. 1951. c. művét.

¹²¹ A feudális jellegű magánjogi szemlélet főleg Kolosváry Bálint és Tóth Lajos a dologi jogi problémákat elemző műveiben lehet fel. Ld. Kolosváry, *A magyar magánjog tankönyve*. Bp. 1904.; Tóth, *Magyar magánjog*. Debrecen, 1914. stb.

elvonatkoztatásában, a jog társadalmi, osztálylényegének meg nem értésében gyökerezik. Minthogy Szladits a jogot Somló és Moór nyomán a társadalmi tartalom konkrétságát nélkülöző általános fogalommal mint „a társadalomban élő emberek cselekvőségének kényszerrel biztosított rendjét”¹²² határozza meg, mely „kényszerszabályozás” osztályjellege — a fejtegetések során — homályban marad, ezért nem látja a burzsoa magánjog osztályjellegét és a magánjog a monopolkapitalizmus időszakában beálló változásának osztálytartalmát sem. S bár a kényszernek, az állami kényszernek a jog vonatkozásában játszott jelentős szerepét hangoztatja, ennek a kényszernek osztályjellegét nem veszi észre, sőt Kelsen és Moór hatására az állami alkotmány legfelső garanciális szabályait olyanoknak tartja, amelyek „kényszerszankció nélkül maradnak és csak a közületi köznegyezződés erkölsi erejével vannak alátámasztva.”¹²³ Ugyancsak ennek a hibás jogfelfogásnak bizonyítéka az is, hogy olyan jogot, törzsi jogot is feltételez, amely az állami kényszerrel mentesen létezett.¹²⁴ A jog társadalmi lényegének, osztálytartalmának meg nem értése okozza Szladits magánjogi felfogásának történetietlenségét és helytelen-ségét. A jognak ez a téves magyarázata, melynek hatása a magánjog részlet-problémáinak kidolgozásánál is megmutatkozik, különösen Somló Bódog és Moór Gyula jogbölcseletéből került át a magánjogtudományba. De Szladits nemcsak a jogfogalommal kapcsolatban, hanem még egész sor jogelméleti probléma vonatkozásában (pl. jogalkalmazás, jogértelmezés, joghézag stb.) átveszi Somló vagy Moór az adott kérdésben kifejtett jogbölcseleti magyarázatát. Ez a jelenség, hogy még az obskúr jogbölcseleti fejtegetésektől magát józanul távol tartó s inkább a magánjog tételes anyagának pozitivisták tárgyalására hajló Szladitsra is hatással voltak korának jogelméleti nézetei, jól mutatja azt a jelentős szerepet, amelyet a burzsoa jogbölcselet a magánjogtudomány és általában a tételes jogtudományokat illetően játszott.

Jóllehet Szladitsot mértéktartása megóvta attól, hogy a jogtudományban elburjánzó üres logikai konstrukciók magánjogi műveiben eluralkodjanak, a monopolkapitalizmus jogtudományának és jogbölcseletének ettől a formális, többnyire értéktelen logicizmusától nem maradt egészen mentes. Jól látni ezt például azokból a fejtegetésekből, amelyeket az imperialista jogbölcselet helyzetelméletének, a különböző helyzetek elemzésének szentel. Ez a formállogikai konstrukciókkal való operálás azonban nem Szladits munkásságára, hanem inkább a Szladits-iskola egyik kiváló jogtudósának, *Fürst (Villányi) Lászlónak* műveire jellemző.

A magánjog a monopolkapitalizmus időszakában beálló válságának magyarázatát és az újonnan jelentkező ellentmondások megoldásának módját Fürst az értékelő és fogalomelemző módszer összeegyeztetésében, összhangba hozásában keresi. A monopolkapitalizmus magánjogában fellelhető ellentmondásokat Fürst is általában a jog és az élet ellentétének állítja be. A megoldás keresése során, akárcsak Szladits, mindig a jogbiztonság szempontját helyezi előtérbe. „A jog egyik legfőbb célja, hogy a szembenálló érdekek elhatárolásában *biztonságot* teremtsen.”¹²⁵ E szembenálló, összeütköző érdekek jogi értékelése a jogalkalmazás folyamatában úgy kell hogy történjék, hogy

¹²² Szladits i. m. I. köt. 6. o.

¹²³ Szladits i. m. I. köt. 8. o.

¹²⁴ Ld. Szladits i. m. I. köt. 6. o.

¹²⁵ Fürst László, *A magánjog szerkezete*. Bp. 1934. 3. o.

a biztonsági szempont és a közvetlen értékelés ellentéte kiegyenlítődjék.¹²⁶ Az összeütköző érdekek mérlegelése értékelés; ennek az értékelésnek az ismételtsége oda vezet, hogy az értékelés fogalomná merevedik. A jogi fogalmak tehát a jogi értékelést egyrészt megkönnyítik, másrészt abba bizonyos állandóságot, stabilitást visznek; „... a jog nem szabályozza közvetlenül a konkrét életjelenségeket; az értékelésnek minden egyedi esetben újból és újból kell történnie. Ez a bíró feladata. A jogszabály csak *kereteket* adhat. Egy fogalom képében összefoglalja a hasonló esetek bizonyos tipikus csoportját és a csoport elnevezéséhez: a 'törvényes fogalomhoz' fűzi a jogkövetkezményt. Célja ezzel a jellegzetes, a sűrűn előforduló, az *átlagesetek* területén biztonságot teremteni.”¹²⁷ Ebben áll az érdekmérlegelő, értékelő és a fogalom-elemző módszer összeegyeztetése. S bár — mint arról szó volt — az értékelés és a fogomelemzés összeháttérítése a jogbiztonság célkitűzésével történik, amikor az imperialista magánjog egyre növekvő számú és elmélyülő ellentmondásait részleteiben e módszer segítségével próbálja megoldani, többnyire fel kell adnia a jogszabályok útján elérhető jogbiztonság gondolatát. „A tétéles jogban tarka összevisszaságban keverve találjuk a jog általános elveit, annak kiképzett fogalmaival és a szorosabb értelemben vett jogszabályokkal.”¹²⁸ A fogalmaknak e dzsungelében való eligazodás, e fogalmaknak az életviszonyokkal való összhangba hozása egyre nehezebbé válik és csak a jogi értékelés, az érdekmérlegelés szempontjának fokozott előtérbe kerülésével érhető el. A jogbiztonságot lehetővé tevő jogszabályok szerepe ilyenképpen lecsökken, a jogi fogalmak és normák pusztán támpontokká válnak és a bírói értékelés mentesül a jogszabályi kötöttségtől; „... mind az általános elvek, mind a fogalmak, mind pedig a szorosabb értelemben vett jogszabályok magukban véve csak *támpontok* a joggal foglalkozó részére: ismeretük sohasem pótolhatja az összeütköző érdekek mérlegelését.”¹²⁹

A monopolkapitalista magánjog rendszerének megmentésére irányuló ez a logikai és filozófiai erőfeszítés szükségszerűen az imperialista filozófia irracionális, intuitív, logicista útjaira vezet. Az értékelés és fogomelemzés összeegyeztetésére irányuló kísérleteiből szubjektív idealista világnézete, hajlama arra, hogy az üres logikai formáknak túlzott jelentőséget tulajdonítson, valamint az intuitív, irracionális tényezőknél mind az ismeretelméletben, mind a jogalkotásban és jogalkalmazásban jelentős, meghatározó szerepet engedjen, egészen nyilvánvalóvá válik. Ez pedig egyúttal jól mutatja, milyen nagy szerepe volt ez évek uralkodó jogbölcseleti felfogásának abban, hogy Fürst László magánjogi műve tévútra jutott és a jogbölcseleti befolyás, az uralkodó jogbölcselettől vett módszer és idealista elméleti bázis folytán eltorzult, a valóságos problémák megoldására képtelenné vált.

A Horthy-korszak magánjogtudománya jogbölcseleti alapjainak elemzéséből tehát kitűnik, hogy a liberálkapitalista magánjog talaján álló Szladits Károly és iskolája mellett mind a feudális irányban tájékozódó, mind a fasiszta beállítottságú magánjogi iránnyal találkozunk. Ezen magánjogelméleti irányok jogbölcseleti felfogását tekintve pedig megállapíthatjuk, hogy a természetjogi és történetjogi iskola egyes behatásain kívül mindenekelőtt

¹²⁶ Ld. Fürst i. m. 4. o.

¹²⁷ Fürst i. m. 160. o.

¹²⁸ Fürst i. m. 465. o.

¹²⁹ Fürst i. m. 466. o.

e korszak uralkodó jogfilozófiájának, elsősorban az újkanti és pszichológiai elméleteknek a magánjogtudományra való befolyása jelentős.

*

A Horthy-korszak magánjogtudományának vizsgálatával a magyar magánjogtudomány történetének jogbölcseleti alapjai szempontjából való elemzése tulajdonképpen végéhez ér. A magyar magánjogtudomány története ugyanis 1945-tel lezáródik. A felszabadulás után megjelenő, lényegében polgári jellegű magánjogi műveket a szocialista jellegű polgári jog felé fejlődés folyamatának részeként kell felfogni. A magyar magán-, illetve polgári jogtudomány 1945 utáni alakulásának a szocialista jogelmélet bázisára való átfejlődés vonatkozásában történő vizsgálata így e tanulmány keretein kívül esik. De az is nyilvánvaló, hogy ez a polgári jogi kutatás és jogelméletünk számára egyaránt elengedhetetlen, rendkívül tanulságos és megoldandó feladatot jelent.

ЮРИДИКО-ФИЛОСОФСКИЕ ОСНОВЫ ВЕНГЕРСКОЙ НАУКИ ЧАСТНОГО ПРАВА

Вильмош Пецка

В статье исследуются юридико-философские основы венгерской науки частного права в ходе ее исторического развития. Автор критически показывает главную теоретическую линию развития, которая протягивается красной нитью через всю историю нашей цивилистики, начиная с первых десятилетий 19. века и кончая 1945 годом. Автор вскрывает и по-марксистски анализирует те наиболее характерные и сильные юридико-философские мысли в нашей цивилистике, которые сменялись в ходе ее развития при острых и страстных спорах и представляли собой новые теоретические основы для исследований в области частного права.

При этом автор вскрывает социальные предпосылки теологического естественного права Мартини и права разума Канта, в особенности же — их влияние на работы цивилистов первых десятилетий 19. века. Затем автор подробно рассматривает взгляды школы исторического права, которые, сменив теоретическую базу естественного и рационального права, в течение долгого времени бытовали в венгерской цивилистике в виде господствующей теоретической базы. Показан реакционный характер этой школы, направленный на консервацию феодальных отношений. Затем автор дает оценку работы противника этой школы Реже Дель'Адами — цивилиста буржуазного, стоящего на базе позитивистской философии права.

Рассматривая венгерскую цивилистику на рубеже столетия, автор уделяет особое внимание компромиссной теории Бени Гросшмида, представлявшей собой компромисс между школой исторического права и теории интереса, а также взгляды Густава Саси-Шварца, основанные на теории интереса, на неокантианстве и на школе социального права. Анализируется также социологическое или социальное направление в венгерской науке частного права.

В заключение, автор переходит к юридико-философским основам хортистской эпохи. Он показывает все еще бытовавшие в это время феодальные взгляды, а также фашистские идеи, проявившиеся слабо и редко в цивилистике этого времени. Более подробно анализируются юридико-философские основы либерально-капиталистической теории частного права Кароя Сладича, а также взгляды на философию права Ласло Фюрста (Виллани).

LES FONDEMENTS PHILOSOPHIQUES DE LA SCIENCE DU DROIT CIVIL EN HONGRIE

Guillaume Peschka

L'étude analyse la formation et le développement de la science hongroise du droit civil du point de vue des principes de la philosophie du droit sur lesquels elle est basée.

Accompagnée par des remarques critiques, l'étude nous présente la ligne principale de l'évolution doctrinale qui caractérise l'histoire de la science de notre droit civil. En ce faisant, elle met en relief les doctrines de la philosophie du droit qui ont donné leur empreinte à cette science et qui, au cours de l'évolution, ont succédé l'une à l'autre, souvent accompagnées par des discussions passionnées, pour donner des nouveaux fondements théoriques aux recherches scientifiques relatives au droit civil.

C'est dans cet ordre d'idées que l'auteur analyse l'effet exercé par l'école téléologique du droit naturel de Martini et par le droit naturel tiré de la raison de Kant sur les ouvrages de droit civil publiés aux premières décades du XIXe siècle. Il s'occupe ensuite des idées de l'école historique, qui avait succédé à l'école de droit naturel et avait formé pendant longtemps la base philosophique de la doctrine du droit civil chez nous. L'auteur démontre la nature rétrograde de cette école ayant pour but la conservation des conditions de la féodalité. Il passe ensuite à l'appréciation des travaux de Rodolphe Dell'Adami, opposés aux idées professées par l'école historique et basés sur une philosophie positiviste du droit.

En examinant la situation de la science du droit civil au tournant du siècle, il analyse la doctrine de Béni Grossschmid, représentant un compromis entre les idées de l'école historique du droit et celles de la jurisprudence dite des intérêts (Interessenjurisprudenz), puis les idées de Gustave Szászy-Schwarz, basées à la fois sur la jurisprudence des intérêts, sur les idées du néo-kantisme et sur certains aspects de la sociologie juridique. L'étude examine enfin les tendances du droit social et de la sociologie du droit qui se sont manifestées dans la doctrine du droit civil hongroise.

Pour terminer, l'auteur examine les fondements philosophiques de la science du droit civil à l'époque du régime Horthy. Il mentionne les idées féodales qui ont subsisté encore à cette époque, ainsi que les idées fascistes qui se sont faites remarquer dans la doctrine du droit civil de cette période d'une manière sporadique et peu intense. L'auteur examine de plus près les bases philosophiques de la doctrine capitaliste-libérale de Charles Szladits, ainsi que les vues de László Fürst (Villányi) sur la philosophie du droit.